

Kvæker-Propaganda i Danmark og Norge i ældre Tid.

Af Bjørn Kornerup.

1.

Den gamle danske Statskirkes Forhold til andre Konfessioner og dens Optræden over for Propaganda fra deres Side frembyder adskillige Problemer af Interesse. Tilmed indeholder den administrative Behandling af indtrædende Konflikttilfælde ikke lidet Stof af Værdi til Belysning af faktiske Tilstande i ældre Tiders kirkelige Liv. Dette gælder ogsaa det oftere opdukkende Spørgsmaal om kvækersk Propaganda i forskelligartet Skikkelse. Kun Skade, at man paa Grund af de Kassationer af Akter, der har fundet Sted især i Bispearkiverne, nu maa savne adskillige Oplysninger, som kunde have været af Betydning. Det bevarede Materiale maa derfor sankes sammen fra mange forskellige Steder.

Den ejendommelige religiøse Bevægelse, som fra ca. 1650 banede sig Vej i England under Navn af Kvækerne, og som siden vandt almenhistorisk Betydning baade i den gamle og den ny Verden, er især mærkelig ved sin stærke subjektive Spiritualisme. Ganske vist førte Udviklingen med sig, at ogsaa denne Retning inden længe maatte skabe sig en vis Samfundsordning, men Hovedvægten kom dog aldrig til at hvile paa de ydre Rammer. Altid blev Aandens umiddelbare Virken i den enkelte Menneskesjæl det højeste Princip.

Det er ikke til at undre sig over, at just en Retning med dette Præg kunde øve stærk Tiltrækning paa mange Men-

nesker midt i en Periode, der gennemgaaende kendetegnes ved stiv Statskirkelighed og Uniformitet i Læren, men ikke mindre forstaaeligt ud fra Tidens hele Grundsyn er det, at de herskende Kirker saa med Mistillid paa en saadan Bevægelse, der vendte sig mod al organiseret Kirkelighed. Navnlige efter 1660 mødte Retningen skarp Modstand fra officielle Kredse og blev gjort til Genstand for Forfølgelse. Særlig følte man sig frastødt af den subjektive Tendens og fandt heri en alvorlig Fare for de overleverede Former for kristen Religion. Hertil kom yderligere, at man fra Statens Side maatte se med Mistænksomhed paa en Sekt, der stillede sig stærkt kritisk over for mange af Samfundets Ordninger, Troskabsed, Militærtjeneste, Iagttagelse af ydre Høflighedsformer o. l.

Med denne Baggrund for Øje er det ikke mærkeligt, at Ordet »kvækersk« efterhaanden blev brugt ikke i streng Betydning udelukkende som en Betegnelse for den paa-gældende religiøse Sekt, men i videre Forstand, især om alle Lærdomme og Tendenser, der kunde være af kirkeopløsende, subjektiv Karakter¹.

Ogsaa paa dansk Grund gør der sig den samme Vaklen gældende i Brugen af Ordene »Kvæker«, »Kvækeri« (eller »Kvækkeri«, som man vistnok har udtalt det), »kvækersk«. Det er ofte vanskeligt med Vished at afgøre, hvornaar man staar over for direkte Paavirkning eller Propaganda fra Kvækerside, eller der blot i Almindelighed er Tale om sværmeriske, spiritualiserende Tendenser, der mere eller mindre var beslægtede med de Idéer, som var bragt i Omløb af de saakaldte »Venner« (the Friends) eller »Lysets Børn« (the Children of the Light).

Naar saaledes Biskop Hans Bagger 1685 klagede over, at »en god partie Mennisker, Qvæker oc andre dislige Fanatici« holdt Forsamling ude i Kongens Have, saa synes Sammenhængen at tyde paa, at der her blot er Tale om

¹) Jvfr. allerede Oluf Nielsen, *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* VI, 129 og Michael Neiiendam, *Erik Pontoppidan* I, 214.

Udslag af almindelige separatistiske Tilbøjeligheder¹. Det samme var vistnok Tilfældet 1706, da der udkom det bekendte Skrift »Lutherus ante Lutheranismum«, og der i Forbindelse hermed fremstod en Del Separatister. Om deres Lære bruges netop Udtrykket »denne Qvækkeri og særsindede fantastiske Lærdom«. I en Erklæring, som i den Anledning indhentedes fra det teologiske Fakultet, nævnes der teologisk korrekt intet om særlige kvækerske Lærepunkter, men blot om Forsøg paa at omstyrte den lutherske Kirke. Den verdslige Øvrighed talte dog stadig i denne Forbindelse om dem, der havde »holdet hemmelige forsamlinger til deris Qvekkerie at øve«².

Længere ned i Aarhundredet blev det herhjemme en fast Sprogbrug, at man ved »Kvæker« enten forstod en Repræsentant for Separatismen eller endog en særlig nidkær Tilhænger af den officielle hallensiske Pietisme. Mangfoldige Eksempler kan fremføres som Beviser herpaa. I Forordningen af 22. Oktober 1701 om »Politieus Administration« tales der saaledes allerede (i II, 2 § 1) om at paase, »at udi Kirkerne ingen Modtvillighed, Tumult, *Qvækerie*, eller anden Uskikkelighed, imidlertid Guds Tieneste forrettes, begaaes«³. Hos Ludvig Holberg træffer man oftere Sammenstillingen »Fanaticus eller Kvæker«⁴, og omkring 1740 var det Skik i Frederiksborg Skole at betegne Disciple, der viste en overdreven, maaske næppe ægte Iver for Forsamlingsvæsenet, som Kvækere. En af

¹) Kh. Saml. 3. R. III, 148—9, 157.

²) Kh. Saml. 3. R. I, 231 ff. M. Neiiendam, anf. Skrift I, 80 f., 214 f. O. Nielsen, anf. Skrift VI, 129 ff. Jvfr. Johannes Pedersen i Festskrift til Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen, 1936, S. 184 ff. — Et lignende Tilfælde forekom 1708, da Kancelliet ansaa en Kvinde Ursula Coldewin i Oslo, der i ca. 24 Aar havde holdt sig tilbage fra den officielle Kirke, for en »Ertskvæker«, men det teologiske Fakultet erklærede, at hun »dog ej saa lige kunde være af kvækerske Principia« (Norske Supplikker 1708 Ø Nr. 219).

³) Forordninger og Aabne Breve 1701—1702, 4°, S. 77.

⁴) Ludvig Holbergs Moralske Tanker, udg. af G. Rode, 1859, S. 69.

Disciplene karakteriseres endog som »en stor Skin-Helgen og erts-Kvæker, som dog siden ukydsk nok røbede Hierkets Fylde«¹.

Anvendelsen af »Kvæker« som Skældsord mod Pietisterne fra ortodoks Side var vistnok temmelig gængs. Her kan mindes om Fejderne i København i Begyndelsen af Christian VI's Regeringstid, hvor det i et Indlæg mod den pietistiske Christian Sandorph hedder²:

Men har du Skurv, saa har jeg Lud,
Hvori jeg dig skal tvætte,
Saa at din skrumpen *Qvæker-Hud*
Det aldrig skal forgjætte.

Længere henne tilraaber Forfatteren sin Modstander:

Se! her dit slemme *Qvækerskarn*,
Hvor godt jeg dig det mener,
Endskjønt du est et Djævels Barn
Og intet godt fortjener.

2.

Det er nok tænkeligt, at der nu og da i Tidens forskelligartede separatistiske Rørelser blandede sig visse Momenter af det ægte Kvækeri, men som Regel har man at gøre med Former for radikal Pietisme. Dog kan man ogsaa i Danmark og Norge baade i det 17. og i det 18. Aarhundrede spore Indflydelse fra direkte Kvæker-Propaganda.

Det tidligste Eksempel herpaa forekommer vistnok allerede 1657, da Borgmester og Raad i København fik kongelig Befaling til at anholde »en af det Slags, som de udi Engelland kalder *Qvækers*«, og som nu var ankommet til København, hvor han »spargerede adskilligt forargeligt«³.

¹) Kh. Saml. 6. R. II, 140, 148. Jvfr. Bjørn Kornerup, Frederiksborg Statsskoles Historie 1630—1930 S. 153.

²) Kh. Saml. 3. R. III, 811, 814.

³) Kh. Saml. 2. R. III, 253.

Det er muligt — som man har formodet —, at Sværmeren Jesper Baltzarsen Könechen er kommet i Forbindelse med denne Kvæker og er blevet paavirket af ham¹.

I Foraaret 1666 hører man om, at et engelsk Kvækerskib, der var blevet taget som Prise af en hollandsk Kaperkaptajn, af Storme blev forslaaet til Bergen, hvor det maatte ligge stille i 20 Dage. De ombordværende Kvækere benyttede da Lejligheden til at uddele Kvæker-Skrifter til »curious visitors²«.

Senere — 1687 — er der igen Tale om en Kvæker i Norge, denne Gang i Tønsberg. En Mand ved Navn *Gert Søfrensen*, født i Skien, holdt sig borte fra Nadvernydelse, erklærede de fleste af sine Landsmænd for Ikke-Kristne, forkastede Præsteembedet og stillede sig kritisk over for den lutherske Lære om Nadver og Treenighed. Paa Befaling af Biskop Hans Munch blev der holdt Forhør over ham paa Raadhuset i Tønsberg. Han blev nu tillige overbevist om at have udspreidt Kvækerskrifter oversatte fra Engelsk. Man spurgte ham, om han da ikke selv var en Kvæker, men han svarede blot: »jeg er en Efterfølger af Kristus«. Tilsidst lod han sig dog uden Protest kalde en Kvæker. Erik Pontoppidan, der alene synes at have opbevaret Efterretningen om dette Optrin, mente at kunne erindre, at Gert Søfrensen omsider blev landsforvist³.

I denne kronologiske Sammenhæng kan forøvrigt nævnes, at et af de første og mere betydende Indlæg mod Kvækerne fra luthersk Side just fremkom paa denne Tid og skyldes den senere saa bekendte Hauptpastor ved St. Petri Kirke i København *Johannes Lassenius*. I sin store Fremstilling af Kvækernes Historie og Lære, der er til-

¹) H. F. Rørdam i Kh. Saml. 2. R. III, 226—7. Jvfr. Biskop Jens Bircherods historisk-topographiske Dagbøger for Aarene 1658—1708, udg. af Chr. Molbech, S. 89.

²) William C. Braithwaite, *The second period of Quakerism*, 1919, p. 48.

³) Erik Pontoppidan, *Annales ecclesiæ Danicæ* IV, 635—6.

egnet Borgmester og Raad i Hamburg, har Lassenius vidst at drage sig sine personlige Erfaringer til Nytte, idet han paa sine Studierejser til England og Skotland havde haft Lejlighed til af Selvsyn at lære Kvækerne at kende og bl. a. at overvære deres Gudstjenester¹. Ogsaa i sin »Arcana politico-atheistica«, 1666, kommer Lassenius ind paa Kvækerspørgsmaalet².

Medens Kvækere ikke nævnes i Danske Lov, forekommer der Omtale af dem i Christian V's egenhændige Testamenter, idet Kongen bestemt hævder, at »socinianer fohtianer *queqere* entusiaster og deslige secter bør aldelið ey tollereris« i Kongens Riger end ikke i Fristæderne³. Derfor ser det heller ikke ud til, at Kvækerne har kunnet finde Husly i Fredericia. I Byens Privilegier af 11. Marts 1682 tales der ganske vist i lidt svævende Udtryk om, at »Religionens fri Øvelse [skulde] tillades enhver, som er af christen Tro, om han endskønt ej er saa lige af den Augsburgiske Confession«, men dette Udtryk kan ikke have tilladt en saa rummelig Fortolkning, at Kvækerne kunde falde ind under det⁴.

Ikke langt fra dansk Landomraade lykkedes det dog Kvækerne at finde et Tilholdssted i den By, der gav saa mange mærkelige Religionssamfund Husly, Friedrichstadt ved Husum. Allerede fra tidlig Tid slog enkelte Kvækere sig ned her, men den 8. August 1673 befalede den intolente Hertug Christian Albrecht, at de straks skulde rømme Byen. Paa Magistratens Forbøn lykkedes det dog

¹) Johs. Lassenius, Historische und Schriftmässige Erörterung der vor wenig Zeit in Engeland und Schottland entstandenen neuen Secte der Quacker, Jena 1661, 8°.

²) Udg. 1666 S. 132—4, her et skarpt Sidehug til Kvækerne. Jvfr. iøvrigt Wilhelm Rahe, Johannes Lassenius (1636—92), 1933, S. 11, 89—92.

³) Kong Christian den Vtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven, udg. af J. J. A. Worsaae, 1860, S. 54.

⁴) Kvartudgaven af Forordningerne 1670—83, S. 785.

at skaffe dem seks Ugers Henstand, og dette medførte i Realiteten, at Forbudet mod deres Tilstedeværelse blev ophævet. I Slutningen af det 17. Aarhundrede fandtes der vistnok en halv Snes Kvækere i Friedrichstadt, og 1706 opnaaede de fuld Religionsfrihed her. Efter 1770 hører man ikke mere noget til dem¹.

3.

Frederik IV's Tidsalder danner kirkehistorisk set en Overgangsperiode, er en Brydningstid, der især faar sin ejendommelige Farvetone ved Pietismens mere og mere sejrrie Fremtrængen gennem Kamp med den nedarvede Ortodoksi. I den spenerske Pietismes Kølvand fulgte adskillige sværmeriske Bevægelser, der blev betragtet med stor Uvilje baade af Regeringen og af de ledende Kirke-mænd. Blandt dem, der i disse Aar søgte at fiske i rørt Vande, var ogsaa Kvækerne, som flere Gange foretog Fremstød.

Som det første Eksempel paa den Kvækerpropaganda, som mærkes i Frederik IV's Tid, skal nævnes et Optrin i Æbeltoft 1703. Her gjorde en Skrædder ved Navn *Ter-tullian Johansen (Janson)* sig bemærket ved boglig Pro-paganda. Han var barnefødt i København ca. 1670, havde siden i mange Aar rejst paa sin Profession i England og

¹) Peter Thomsen i *Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte* 2. R. III, 434—65; 2. R. IV, 49—60. Carl August Carstensen, *Die Gründung und anfängliche Entwicklung von Friedrichstadt an der Eider*, 1913, S. 39—41. Ordren af 8. August 1673 kendes kun af et Referat i Byens Politiprotokol (Meddelelse fra Staats-archiv, Kiel). Mærkeligt nok har dog den gamle Kirkejurist Henrich Ussing paa en eller anden Maade haft Kendskab til den (jvfr. H. Us-sing, *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater* I, 361). — P. Thom-sen (anf. Sted 2. R. III, 464 f.) har meddelt en Rejseberetning af G. Fox, der 1684 besøgte Friedrichstadt. Derimod nævnes ikke, at den berømte William Penn i en Dagbog fra sin Rejse 1677 i Holland og Tyskland har givet interessante Oplysninger om samme By (jvfr. Tillæg her S. 270—1).

Amerika, hvor han bl. a. havde opholdt sig i Pennsylvanien. 1697 var han igen i London, og 1702 kom han tilbage til sit Fædreland, hvor han først besøgte København og Helsingør, derpaa drog til Æbeltoft. Her havde han kun tænkt at tage midlertidigt Ophold, men benyttede Tiden til at udsprede kvækersk Litteratur¹. Da dette kom for Dagen, indberettede Byfogeden Gregers Blichfeld Sagen til Stiftamtmanden, der gav Befaling til at gaa Rettens Vej².

Tertullian Johansen blev nu (30. Juli 1703) indstævnet for Byretten, anklaget for mod Danske Lov 2—21—3 og 4 at have udbredt Bøger, »som handle om fremmet Religion, eller andet, som nogen Tvistighed, eller Scrupel, i den Uforandrede Augsburgiske Confessions Troe og Religion kunde eragtis at foraarsage«. Han blev kendt skyldig »paa hans Person højlig at straffes«, hans Skrifter og Bøger skulde opbrændes, og hans Ejendele konfiskeres. En Udskrift af Justitsprotokollen tilstilledes Stiftamtmanden, der under 4. September indberettede Sagen til Kongen, og da Danske Lov ikke udtrykkelig foreskrev, hvilken Straf en Person af den omhandlede Karakter skulde lide, henstillede han dette til Kongens Afgørelse. Den kom i Form af et Missive (af 17. September 1703) til Stiftamtmanden, hvorved det befaledes ham, hvis der i eller ved Aarhus fandtes noget »Skiberum«, da at forsende Tertullian Johansen til England. Kunde det ikke ske direkte, skulde han ved første Lejlighed sendes til Norge og derfra til England. Skipperen skulde have en vidimeret Kopi af Kongebrevet³. Man kan sikkert gaa ud fra, at Kongens Ordre er blevet efterlevet.

¹) Jvfr. nedenfor S. 226—7.

²) Gregers Blichfeld var Byfoged i Æbeltoft 1699—1704. Stiftamtmand i Aarhus 1702—25 var den siden saa bekendte Statsmand Christian Ludvig v. Plessen (1676—1752).

³) Jydske Tegnelser 1703 Nr. 100. Jvfr. J. R. Hübertz, Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus III, 9—10. Sagen er i Korthed efter Hübertz omtalt i L. J. Böttiger, Æbeltoft og Omegn S. 242.

Allerede før Stiftamtmanden havde indberettet Sagen til Kongen, havde Biskoppen over Aarhus Stift, Dr. theol. *Johan Braëm*, en ortodoks Mand, der i sin Tid bl. a. havde været Discipel af Abraham Calovius¹, grebet ind og tilsendt Kongen en længere Klage, hvori han udbad sig nærmere Forholdsordre. Denne Skrivelse indeholder en Række interessante Enkeltheder om den omhandlede Kvæker og skal derfor meddeles nedenfor. Ligeledes aftrykkes Domsakten af 30. Juli 1703 fra Æbeltoft Byret, der især har Interesse ved det deri optagne Indlæg fra Tertullian Johansen selv. Det vidner om sproglig Paavirkning fra Engelsk og er iøvrigt mærkeligt ved de Oplysninger, det giver om hans Standpunkt og Forhold².

a.

Kongl. May.^{ts} Byefouet vdj Ebbeltoft Gregers Blichfeld gjør vitterlig, at Aar 1703 Mandagen dend 30de Julj efter Opsettelße fra dend 16de dito paa bem.^{te} Byeting comparede for Retten Byens Kemner Mads Bertelsen og fremstillede 2de Kaldspersoner, Peder Jenßen og Raßmuß Raßmußen, som afhiemlede ved Æd efter Louven, at de till i Dag wed 8te Dages Stefnemaall hafuer inciteret Tertullian Johansen for endeell u-loulig Schrifter, hand her i Byen saauelsom paa Landet af dend qvæcersche Religion skall hafue vddelt til adschillige Personer, om hand behaget noget herimod at suare eller svare lade. Forbemelte Tertullian Johansen møtte for Retten og indgaf sit schriftl. Inlæg liudende, som følger:

Ebbeltoft dend 12 Dag af dend 6te Maanet, kaldet Julius [!]. Kiere Landsmænd og Øfrighed her i Byen, eller huem min Sag angar! Dj Omstander af min nærværendis Tilstand arsager mig till at begiere Eders christelig tallmodighed at jgiennemsee denne min sandferdige Beretning. I Kierlighed til Gud og mit fæderne Land og Folch hafuer jeg reyßet nogele tusinde Mile j Hobet at Æe, om det var mueligt, at jeg kunde

¹) P. Poulsen, Bibliotheca Aarhusiensis p. 102.

²) Alle citerede eller aftrykte Akter findes i Indlæg til Jydske Tegnelser 1703 Nr. 100. Hos Bøttiger (anf. Skrift S. 242) hedder det: »i det forrige Stiftsarkiv fandtes »en Pakke ang. en Kvæker, som nogen Tid har opholdt sig i Ebeltoft og derudi Egnen«.«

med en frj Samvittighed ernære mig i mit fæderne Land, huelchet jeg giærne ønsched, om det var Guds Villie, mens jeg fornemmer dig [!] store Moedstøed, jeg schullde mødis med formedelst min Troe til Gud og Regarde til dend Hellig Schreft. Hafuer jeg samlet adschillige Religions Bøger, som er luttersche, reformerte, og nogle Schrefter af voris, ßom i Engelsch kaldes Quæchers. For ald dog jeg haabis, vj accorderer j vores største christelige Troes Bekiendelßer, saa tengte jeg dog at dempe noget af dig [!] mange gros Callumnies og falsche Beschuldinger, som ieg hafuer møttis med formedelst dig Ceremonial Parts, ßom vi iche bruger j vor Religion. Og hafuer jeg frjvillig af et kierligt Gemyt laanet til adschillige Personer som¹ af mine forenefte Religions Bøger tenchning² der med at stille deris Heede jmod mig saadanne, ßom jeg tenchte vore lærde noch at dømme om Rett eller V-ret. Mens til være Ender³ hafuer dig v-tydet min kierlig⁴, endog dj hafuer huerchen læst dem eller betencht, enten dj ehre Løgn eller sandt, fordommed baade mig og dennem ßom ketterske. Jeg troer sandeligen, dend retfærdige Gud vill dømme anderledes med en huer i Særdelished af os og vil gifve en huer en ret Løn efter siin Gierning, j huad Religion vj ehre af. For det videre Vnderretning af min V-schuldighed hafuer der en vis Person forsched paa mine Veygne, om jeg kunde iche vidne⁵ borgerlig Frihed her i Byen for uden at tage een Æd; ellers ville jeg suare til Øfrigheden og Byen til Schat og Tynge, mens hafuer fundet, at det iche kand schee, saa hafuer jeg søgt Faregelegenhed till Norge og siden, om Gud vilde, for Engeland. Huad angaard min slette og eenfoldige Schichelser, saa hafuer vj een stoer Respecht for ald Øfrighed, j huad Landschab vj ehre, huelchet vj beviser i voris constante Trofasthed og Lydachtighed i voris particuleir Stand, mens Dyrchelser med bahre Hofveder tilhører Gud og hans Christo, som ehre det ßande Hofuet af ßin Kierche⁶. Fra eders ydmige Ven Tertullian Johansøn.

¹) Engelsk: some.

²) thinking.

³) worse ends.

⁴) Her synes at mangle: Intention el. lign.

⁵) o: vinde.

⁶) Kvækernes bekendte Lære om Forskellen mellem den Ærbødighed, der bør vises Mennesker, og den, som tilkommer Gud, jvfr. Robert Barclay, Apologia, 2. Udg., 1729, p. 453 (Th. XV, 6).

Som samme Indlæg for Retten blev læst og paaschrefven, huor efter net fremkom for Retten erm.^{te} Kemner Mads Bertelß og var ofuer dend arresterede Quæcher Tertullian Johansøn Domb begierendes. Tj blev for Ret kiendt og afsagt:

Domb.

Saasom det bevises, at dend arresterede Perßon Tertullian Johans hafuer her i Riget indførtt adschillig Schrifter og Bøger om dend quæchersche Religion, huor om hand og adschillige Schrifter, trøgte paa mange Steder, baade til geislig og værslig, paa tydsch og dansch, enfoldige Folch till Forargelse og fra dend rette Ausburgische Troe at forlade^{1a}, mens som sligt strider imoed ald Kongl. Soverainitet saa uell Hans Kongl. May.^{ts} allernaadigste Lou og Befalling, saa seis iche forbemel.^{te} Tertullian Johansøn kunde befries, hand joe for hans quæchersche Bøgers Indførte at lide efter Louvens anden Bogs 21de Capt. 3de og 4de Art. og for hans Forseelse paa hand[s] Persohn høylig at straffis, hans Schrefter og Bøger at opbrendes¹ [af] Bødelen, og hans øfrige Goeds, som er en ringe Deel, verre confisqueret till Kongen, Sagens og hans Arrestes Bekostning. Detz till Bekreftelße vnder min Forßeiling. Actum anno, die et loco vt supra.

²*Gregers Blichfeld*².

(L. S.)

b.

Allernaadigste Arfwe Herre
och Konge,

Saasom een Qvæker ved Nafn Tertullian Jansøn, som hand kalder sig, endog hand skal være døbt Terchel Jansøn, her til Landet er ankommen och siden noget for Pindtzedag hafver opholdet sig i Ebeltoft Bye och lidet deromkring och hafver hos sig allehaande qvæckerske Skriffter paa Dansk, Tysk, Fransøsk, Hollansk och Latine Tungemaal, och af de fleeste flere end et Exemplar, som hand her och der baade paa Landet och i Ebeltof[t] een och anden meddeler; saa hafver ieg iche andet end effter min allerunderdanigste Plicht det hermed

^{1a}) Her synes at mangle: haver udspredt.

¹) MS.: opbrenden.

^{2, 2)} Egenhændig.

vildet tilkiendegifve, tillige med hvad Underretning, mand om hands Person effter hands Beretning hafver; nemlig, at hand skal være barnefødt i Kiøbenhafn af een Skræder ved Nafn Hans Jansøn, skal nu være ved 32 à 33 Aar gammel, men der hand var 16 à 17 Aar, reiste hand paa Skræderhaand-verchet, som hand hafver lærdt, och kom iblant andre Steder til Engeland och endelig til Pensylvania i America, hvor hand sig hafver een Tid lang opholdet, och skal hand anno 1697 in januario være giffit i London med een ved Nafn Hanna Loe. Nest forgangen Sommer 1702 reiste hand fra Engeland igiennem Holland och kom til Friderichsstad i Holsteen¹; derfra er hand kommen til Kiøbenhafn och derfra til Helsingør, hvor hand hos een Skræder ved Nafn Thomas skal hafve arbeidet i nogle Uger. Endelig er hand til Ebeltoft ankommen och der arbeidet hos een och anden. Hand var tilsinds, da hand blef paagreben, at reise fra Ebeltoft til Norge och derfra, som hand siger, til Engelland igien.

Jeg vil herpaa i ald Underdanighed ervarte Eders Kongl. May.^{tt}s allernaadigste Villie, om ieg mig noget videre dermed skal befatte, och hvorledis ieg mig derudj skal forholde.

Forblifvendis

Eders Kongl. Majts
Allerunderdanigste tro
tiennere och Forbedere

J. Braëm.

Aarhues d. 20 August: 1703.

4.

Den kvækerske Skræddersvend i Æbeltoft er vistnok at betragte som et isoleret Fænomen. Hvad der iøvrigt viste sig af kvækersk Propaganda i Danmark og Norge i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede staar derimod direkte eller indirekte i Forbindelse med en ret mærkelig Personlighed, *Christopher Meidel*².

¹) Jvfr. S. 221-2. Som nævnt havde ogsaa George Fox 1684 aflagt et Besøg i Friedrichstadt, som han har skildret i sin »Journal« (Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 2. R. III, 462—5).

²) Hans Levned er med Omhu fremstillet i A. T. Gløersen, Slægten Meidell i Norge og Danmark, 1903, S. 128—31.

Han var Søn af en norsk Toldbetjent og Trælasthandler Gert Meidel († ca. 1696) og var vistnok født ca. 1659. 1677 blev han Student fra Roskilde Skole, studerede i København og fik 1686 et kgl. Oprejsningsbrev med Til-ladelse til trods en begaaet Lejermaalsforseelse at maatte søge Præstekald¹. 1687 blev han da ogsaa ordineret af Biskoppen i Akershus Stift, Dr. Hans Rosing for at være Præst ved den dansk-norske Kirke i London. Som saadan virkede han dog ikke længe, da han allerede 1690 blev afsat, aabenbart fordi han hældede til reformert Lære.

Selv hævdede han i en Udtalelse en Snæs Aar senere, at hans Fjernelse skyldtes, at han havde fundet sin Samvittighed besværet ved at skulle anse sin Menigheds Medlemmer som gode og sande Kristne, skønt de levede »efter Kødet«, og især ved at skulle række dem Nadverens Sakramente². Dette tyder vel paa Indflydelse fra kalvinske Tanker om Kirketugt. Om hans Sympati for den reformerte Kirkeafdeling vidner i hvert Tilfælde et samtidigt Brev, hvori det omtales, at han fandt, at det var mere overensstemmende med Kristi Indstiftelse at bryde Brødet og at bruge rød Vin³ (i Stedet for hvid Vin som i den lu-

¹) Trykt sst. S. 166.

²) Sst. S. 170.

³) I Brev Nr. 8 af 21. Marts 1691 i Præsten Iver Brincks Kopibog (i Sjællands Bispearkiv) tales om »nogle scrupulos conscientia, som hand toog sig anlangende Nadverens Sacramente, nembl. at dette burde administreres à la Calviniste med Brøds-brydelse og Røed Viin siddende ved et Boord«. I en Indberetning af 27. Februar 1691 fra den danske Gesandt i London H. H. Ahlefeldt hedder det, at det vilde være farligt at genindsætte Meidel, »weile Er in verschiedenen puncten dehnen non conformirten und Quäckern nicht wenig zugethan zu sein sich bezeiget« (Tyske Kancelli, Udenlandske Afdeling, England C, Gesandtskabsindberetninger). Hele Spørgsmaalet om Christopher Meidels Brud med Menigheden i London, hvorefter allerede Michael Neiiendam har meddelt Oplysninger i Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 4. R. X, 121 ff., haaber jeg senere at kunne belyse i en særlig Undersøgelse.

therske Kirke)¹ ved Nadverens Administration. Efter sin Afsættelse blev Christopher Meidel Præst ved en independentistisk Menighed i London, men i 1699 forlod han ogsaa denne for at slutte sig til Kvækernes Samfund.

Faa Aar senere — i August 1702 — foretog Christopher Meidel en Rejse til Norge og besøgte især Egnen omkring Skien, bl. a. Holden, hvor hans Broder *Gerhard Meidel* († 1717) var Sognepræst². Senere tog han Ophold i selve Skien for at blive Vinteren over. Da hans Standpunkt aabenbart har været vel kendt, greb Stedets Sognepræst, Provst, Mag. Peder Nyborg ind og klagede til Magistraten over ham som en Person, der maatte anses for værre end en Papist, da han tilhørte en Retning, der vilde kuld-kaste al Orden baade i Kirke og Stat. Provsten krævede derfor, at han blev fjernet, og Meidel maatte da ogsaa opgive sit hidtidige Logi, men begav sig ikke bort. Han fik Underhold et andet Sted i Byen og begyndte »blandt gemene Folk« at udsprede sin »forgiftige Lærdom«. Det forlød endog, at han for de rundelige Pengemidler, der stilledes til hans Raadighed af en rig Englænder Pelt (o: Penn)³, skulde arbejde paa at lokke mange jævne Mennesker til at følge sig over til Pennsylvanien.

Provsten klagede nu til Biskoppen, Dr. Hans Munch og denne igen til Statholderen, idet han udbad sig virksom Hjælp til at faa denne sekteriske Propaganda standset. Bedst var det, om Christopher Meidel kunde blive sat i en Slags Stuearrest hos Broderen, Præsten i Holden, og saa til Sommer blive sendt tilbage til England. Særlig skandaløst fandt Biskoppen det, at Meidel som en studeret og gejstlig Person, der ved Embedsed var forpligtet til Troskab mod den lutherske Religion, fornægtede denne⁴.

¹) Jvfr. Henrich Ussing, Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater IV, 2, S. 254.

²) Om denne se Gløersen, anf. Skrift S. 16—18.

³) Meidel synes personlig at have kendt W. Penn (Gløersen, anf. Sted S. 167).

⁴) Jvfr. nedenfor S. 233—4.

Allerede et Par Dage i Forvejen havde Biskoppen paa egen Haand indberettet Sagen til Kongen, og da Statholderen var fraværende, indsendte nu ogsaa hans Fuld-mægtige den 18. November 1702 deres Indberetning under Henvisning til Biskoppens Skrivelser¹. De oplyste tillige, at de allerede havde givet Amtmanden over Bratsberg Amt Henrik Adeler Ordre til at lade Christopher Meidel anholde og have Indseende med, at han »icke faar Frihed till at spargere sit Qvækerj«². Kongens Afgørelse faldt hurtigt: en Ordre af 2. December 1702 paabød Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen i Akershus Stift »at forfare efter Loven« med den omskrevne Person Christopher Meidel³. Dette gav Anledning til, at der i Skien blev indledet nærmere Undersøgelser om hans Forhold, hvad der førte til, at han ved en Provsteret blev fradømt sin gejstlige Værdighed⁴.

Nogle Maaneder senere — den 17. Februar 1703 — udgik et nyt Kongebrev, der vel tillod, at Christopher Meidel blev sat paa fri Fod, men tillige paabød, at han ved første Lejlighed til Søs skulde begive sig ud af Landet⁵. Som Indlæg til dette Kongebrev findes bevaret et ikke tid-

¹) Indlæg til Norske Tegnelse 1702 Nr. 117. Jeg takker det norske Riksarkiv for Tilladelse til i Rigsarkivet i København at benytte dette og flere andre, nedenfor nævnte norske Indlæg, som nu er afgivet fra Danmark til Norge. Bispens Indberetning til Kongen er dateret 11. November 1702, og det fremhæves deri, at Meidel var »affaldet til den Religion, som blant alle holdis for den Slemmiste, der baade vil kuld-kaste Øvrighed og al Orden i Guds Kirke«.

²) Sst.

³) Norske Tegnelse 1702 Nr. 117 (trykt i Fr. Aug. Wessel Berg, Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge I, 298).

⁴) Gløersen, anf. Skrift S. 129—30. Det er sikkert til dette Ophold, at man skal henføre, hvad Carl Deichmann har opbevaret om Meidel: »gaf sig i kast med nogle af Præsterne iblandt andet med præsten Halvor Nielsen Gierpen til Eidanger, een lærd mand, som holt ud med ham i tre dage i megen heftighed« (Boken om bøker, I, 1926, S. 151).

⁵) Norske Tegnelse 1703 Nr. 21 (trykt i Wessel Berg, anf. Skrift I, 299) med Indlæg.

ligere fremdraget Aktstykke, som paa ejendommelig Maade kaster Lys over hans Forhold. Det er en — desværre ikke dateret — Erklæring fra to af de ledende Mænd inden for Kvækersamfundet i London, rettet til den danskfødte Prins Jørgen (Georg) sst. Udstederne er to meget berømte Mænd: *George Whitehead* (ca. 1636—1723), en Martyr fra Bevægelsens første strenge Aar, en Mand, om hvem det er blevet sagt, at det er næsten umuligt at overvurdere hans Andel i Arbejdet for at grundlægge og sikre Kvækersamfundet eller hans Indflydelse paa Udviklingen af religiøs Tolerance i England — og *Daniel Quare* (1648—1724), der har skabt sig et stort Navn som Ur- og Instrumentmager, banebrydende paa sit Felt¹.

Erklæringen maa antages at stamme fra de sidste Maanedene af 1702 eller de første af 1703 og fremtræder som en Imødegaaelse af de Beskyldninger, som Biskop Hans Munch havde fremsat i sin Indberetning om Meidel. Særlig vender man sig mod Tanken om, at han skulde have haft betydelige Pengemidler til sin Raadighed, — han var tværtimod en Mand af beskedne Kaar —, og desuden leveres der et Forsvar for Kvækernes Lære, som hævdes i Sandhed at være væsentligt bedre end Katolikkernes. Dette Bønsskrift maa være blevet oversendt fra Prins Jørgen til den danske Konge, og det kom for saa vidt til at øve Indflydelse paa Sagens Udfald, som det afsluttende Kongebrev af 17. Februar 1703 netop bevilgede det, Brødrene havde ansøgt om, personlig Frihed for Meidel og Ret til at vende tilbage til England. Det er sikkert betegnende, at Kvækerne netop havde taget deres Tilflugt til Prins Jørgen, Kongens Farbroder, thi han blev anset for en Beskytter af forskellige Retninger af liberalt Tilsnit². Man maa da betragte det som et Erkendtlighedstegn, at Chri-

¹) Om dem se Dictionary of National Biography LXI, 98—101; XLVII, 91—2.

²) Kh. Saml. 5. R. II, 752.

stopher Meidels Oversættelse af Penns Skrift om Kvækernes Lærdomme 1706 blev dediceret Prinsen¹.

Meidels Trængselstid var dog ikke forbi med hans Tilbagekomst til England. Mindst to Gange maatte han saaledes senere vandre i Fængsel. Sidste Gang, han nævnes, er 1708, men han maa være død senest 1715. Formodentlig har han endt sit Liv uden for London, da der ikke findes nogen Optegnelse om den i »Vennernes« officielle Dødereger. At han tilsidst skulde være gaaet over til Katolicismen, er næppe mere end en Skrøne — derimod taler bl. a., at hans Minde stadig blev æret hos Kvækerne².

De ikke tidligere offentliggjorte Aktstykker i den her omtalte Episode er følgende:

a.

Højædle og Velbaarne Hr. Geheime Raad
og Stadtholder, Naadige Herre!

Maa herved effter underdanig Pligtschyldighed tilkiendegive Deris Excellence, at Sognepræsten i Scheen og Prousten over Nedre Tellemarchen og Bamle, Mag. Peder Nyborg, haver med seniste Post af 6. Novbr. ladet mig vide, at en Person, naunlig Christopher Meidahl, som tilforn haver verit Præst til den Danske Lutersche Kirche til Londen i Engeland, der fra apostazerit til den Reformerte Kirche, og siden der fra igien til Qvakerismum, hvorved hand endnu er fremturende, schal forleden in Aug. som en reisende Persohn til hans Proustie være ankommen for at besøge sin Broder Hr. Giert Meidal, som er Sognepræst paa Holden ved Scheen, og andre sine Slechtinge og Venner sammesteds, hvor fra som hand nogle Uger der effter er gaaet paa it Skib, som schulle til Engeland, og der mentis, hand med samme var overkommen, er hand derimod Vester i Christiansans Stifft, hvor Skibet og u-formodentlig for 3 à 4 Uger siden kommet igien til Scheen,

¹) Jvfr. nedenfor S. 241.

²) Gløersen, anf. Skrift S. 131, 166—7. Dictionary of National Biography XXXVII, 213.

derfra opreist til sin Broder, og hos hannem nogen Stund forblevet. Men som hand der effter schal, medens Prousten i Scheen var udreist til Bamle, den nye vocerede Sognepræst at installere, have begivet sig ud til Scheen, og der taget Logement hos Postmesteren boende nest ved Kirchen, og hannem beslegtet, og ladet sig merche, at hand Vinteren over ville der forblive, til hand mod Vaaren kunde ved mellemgaaende Skiberum til Engeland overkomme, haver Prousten strax paa Embedets Vegne effter Deris Kongl. May.^{ts} Allernaadig.^{te} Lous Anledning pag. 890 og 891 Art. 3, 4, som iche tillader Apostatores, der ere affaldne til den Papistische Religion, og som deraf sluttis, mindre dennem, som ere affaldne til Qvakerismum, der holdis slemmere end den Papistische, som dem, der'baade vil kuldkaste ald Øfrighed i Republiqven, og ald anden Orden i Guds Kirche, Huusefred hos nogen, effter indhentet Videnschab derom, givet Magistraten det tilkiende, og derved faaet det saa vidt, at hand har mottet qvitere sit Logement i Postmesterens Huus. Men som hand endnu fornemmer, hand sig i Scheen schal opholde, og her og der blant gemeene Folch begynde at udsprede sin forgiftige Lærdom, hvilchen vel hemmelig schulle faae Anhang af en og anden, særdelis som hand har mange paarørende i Byen, ia er endog hørt, at en Engelsche Factor i Postgrund ved Scheen schulle have Commission, fra en rig Qvæker i Engeland, ved Tilnafn Pelt, at forstreche denne Meidal til 2. 3. à 4000 rdr. derfor at leye saa mange af gemeene Folch, hand kunde faae, at gaae over til Americam, for der at faae opryddet og dyrchet et stort Land, som bem.^{te} Pelt schal af høilofflig Ihukommelse Kong Vilhelm i Engeland have bekommet, saa formedelst Prousten iche uden Handrechnung af den verslige Øfrighed ved Stæden kand see sin Menighed nochsom præcaverit, maa ieg herved anholde Deris Excellence ville naadig behage at gjøre den Anstalt, saa vel ved Amptmanden udj Bradzbergs Ampt, som Magistraten udj Scheen, at hand iche der i Districten maa komme udj noget Samqvem, men at motte holdis til at blive inde hos sin Broder paa Holdens Præstegaard, dog under vedkommendis Tilsiun, at hand iche blant gemene faar nogen Adgang, til hand mod Vaaren ved allerførste mellemgaaende Skiberum til Engeland kunde afschichis, eller paa anden Maade effter Deris Excellences Gotfindende arresteris, særdelis som hand er en geistlig og studerit Person, og Scandalum er saa dis større, at hand som

ved Embedz Eed har forpflichtet sig til voris Religion, saa schammelig den har forlat, og aabenbare fornegtet.

Gud bevare Deris Excell. med gandsche høie Huus, til al erønschelig høie Velgaende, hvilchet dennem stedtze tilbeder

Deris Excellences
Høiædle og Velbaarne
Hr. Stadtholders,
Min Naadige Herris,
Plichtschyldige og Ærbødigste
Tienere og Forbedere

Hans Munk D.

Bispegaarden, for Christiania, d. 16. Novbr. 1702.

b.

The Case of Christopher Miedell humbly presented to Prince George by the People called Quakers in London.

He was formerly a Preacher to a Danish Congregation & others in and about London; and Since, from Inward Persuasion, came into the Religious Communion of the¹ said People; and being many years absent from his own Country, in the Summer of 1702 was desirous to visit his Brother Gerrard Miedel, & others of his Kindred & ffriends, among whom having staid some weeks, he took Shipping for England, but by contrary Winds was driven back to Christian Sand, & Winter being at hand, he resolved to stay some time longer, & wrote hither to know the prices of Merchandize, with Intent of Some small Traffick (as we believe) to support himself without being Burdensome.

Whilst he was thus in his peaceable Stay there; on a sudden comes from a Bishop to the Governor a frightful Letter, to desire he might be confined or arrested, upon several Misrepresentations, vizt 1.st That he had great Sums of Money to hire People to go to America. 2^{ly}. That he does begin to spread his venomous Doctrines of Quakerism, that are by far worse than the Popish Religion, as is alledged.

To all which We answer. 1st. Upon Strict Inquiry, we do not understand he has any Order to hire People to go to America, neither have we ever heard from him, that he has

¹⁾ I Gengivelsen er af typografiske Grunde skrevet the and that, hvor Originalen har et overskrevet e og t over y for henholdsvis the and that.

in the least done or designed any thing therein; nor has he had Money or Credit so to do, that we know of; but only Tenn or Fifteen Pounds, since his going back, for his necessary Supply.

2.^{ly} The Doctrines of the said People here, before they were understood, were grossly misrepresented; But since King William, wth the Parliam^t & Bishops of England have recognized the said People as Protestants¹, and restored them by Law the free Exercise of their Conscience in the Worship of God, their Doctrines have been better understood, as not Popish, nor Erroneous, but agreeable to the holy Scriptures, and the Doctrine of the Primitive Christians, before Popery entered upon the Christian World; as the Books of the said People in English, Latin, French and Dutch do at large plainly demonstrate.

And as concerning Christopher Miedel; whilst he was among us, he approved himself, as a Person of a Sober, Innocent Conversation.

Wherefore, We humbly request the Prince, favourably to recommend the Case of the said Christopher to the Governor, and other Magistrates concerned; so as that he may have Liberty, whilst there, as a Protestant, and his own due time to return for England to his afflicted Wife and Family.

²Signed in behalf of the said People,

By
George Whitehead.
Daniel Quare².

Som ovenfor nævnt paatræffes undertiden den — sikkert urigtige — Opfattelse, at Christopher Meidel skulde have endt sine Dage som Katolik. En af dem, der har delt — og vistnok bidraget til at udbrede — denne Opfattelse, var Kirkehistorikeren *Erik Pontoppidan*. I et efterladt haandskrevet Arbejde »Eusebii Philadelphi Hyrdebrev«, hvori han imødegaar Separatisternes Angreb paa den officielle Kirke, findes en Omtale af Meidel som et afskrækkende Eksempel paa dem, der ikke kunde finde

¹) The Toleration Act 1689, jvfr. William C. Braithwaite, The second period of Quakerism p. 151 ff.

²⁻²) Skrevet med en anden Haand end det øvrige af Aktstykket.

Ro i noget Kirkesamfund. Pontoppidans Ord herom lyder saaledes¹:

Har du ej strax i Begyndelsen lidt Skibbrud paa den saliggjørende Troe, men beholdt Christum i dit Hierte, sandelig du lider den tilsidst og falder til en ulykkelig Scepticismum, Naturalismum, og (om det er mueligt, at saadan en contradictorisk Ting kan være til) til Atheismum, skjønt du paa den Tid kan være i en Kirke, fuld af daarlig Overtroe, og hykle ret smukt under en Monke-Kappe. Exempler til Beviis herpaa ere alt for mange. Jeg vil kun kortelig beraabe mig paa eet, tagen af vor egen Landsmand Christopher Weidel [o: Meidel], som i Enden af forrige Seculo var dansk Præst i London. Troeværdige Folk af hans Meenighed have fortalt mig, at han, der for Overtroes og Ugudeligheds Skyld ikke længere ville være luthersk, men blev først en Puritaner, siden en Qvæker, omsider blev han en Papist, og døde i et Closter udj Frankerig. Hvor oprigtig Papist han kunde have været, som tilforn ikke kunde stilles i den lutherske Kirke for dens papistiske Reliquiers Skyld, men maatte purgeres hos Puritanerne og Qvækerne, ieg siger, hvor oprigtig en Papist han maa have været, det maa Gud aleene dømme om. Men ieg frygter (maaskee min Frygt kan være ugrundet), at hvis han i Fortroelighed havde vildet blotte sig for en Ven, som havde spurgt om hans Troe, skulle maaskee Svaret have været samme, som en viis Mand gav mig paa samme Spørgsmaal: Monsieur, j'ai courru cent religions et enfin je en ay pris une². Da ieg spurgte: hvilken? hedde det: La Lutheriene, qv'est celle du pays.

¹) Addit., 4°, 283 S. 139. Jvfr. Michael Neiiendam, Erik Pontoppidan II, 57, 250 f. I sine Annales ecclesiæ Danicæ IV, 701 omtaler Pontoppidan blot ganske kortfattet Meidels Virksomhed som Oversætter af kvækerske Skrifter.

²) I Pontoppidans »Menoza« (III, 377) lægges denne Sætning i Munden paa en Franskmand B**, som Menoza havde truffet i Odense. Denne Mand er utvivlsomt identisk med Honoré (Honoratus) Bonnevie (1683—1734), der fra 1723 levede som Købmand, Gæstgiver og Vinhandler i Odense. Endnu findes en egenhændig Erklæring fra ham om, at han 1715 i Norge var gaaet over fra Katolicismen til den lutherske Religion (Familien Bonnevie i Danmark og Norge 1714—1930, ved Kristine Bonnevie og Poul Bonnevie, S. 13—23, især S. 14—15. Velvillig Meddelelse fra Arkivar H. B. Seesten i Odense).

5.

Om Christopher Meidel virkelig har været en Person af en helt saa »sober, innocent conversation«, som hans Medbrødre forsikrede, kan maaske være lidt tvivlsomt. I hvert Tilfælde synes han at have haft et bestemt missionerende Formaål med sin Norgesrejse 1702.

Da han var vel ude af Landet, opdagede Biskop *Hans Munch* nemlig ved en Visitats i Skien den 15. Februar 1704, at den gode Christopher Meidel med et Skib, der kom fra London, havde fremsendt en Række kvækerske Bøger paa Engelsk og Tysk, »hvor af ieg en deel haver seet i Skien hos en Præst, som hand samme tilfortroed udi en indelugt og forseiglet Packe haver tilstillet.«

Da Biskoppen nu fandt, at saadanne Bøger var meget skadelige for baade Religionen og Regeringen, ansaa han det for sin Pligt at give Kongen denne Sag til Kende¹. Svaret herpaa blev en Befaling (af 12. April 1704) om at forholde sig »efter Loven« med de omtalte kvækerske Skrifter². Det vil aabenbart sige, at de skulde konfiskeres og brændes. Af en senere Indberetning ses det, at der blev iagttaget, hvad der skulde i denne Anledning³.

Trods energiske Indgreb lykkedes det ikke Regeringen at standse den litterære Kvækerpropaganda. Et Par Aar senere — 1706 — opdagedes det paa ny, at der i Skien var indkommet en Del kvækerske Bøger »endog i voris eget Maal«. Provsten klagede til Biskop Munch, der igen indberettede Sagen til Amtmand Adeler for at paakalde den verdslige Øvrigheds Hjælp, »paa det saadan forderfueelig og fordømmelig Lærdom icke skal opvoxte som en bitter Roed, giøre Uroe og besmitte mange.«

Efter yderligere Forhandlinger mellem Amtmanden og

¹) Biskop Hans Munchs Indberetning af 1704 15. Marts i Indlæg til Norske Tegnelser 1704 Nr. 62.

²) Norske Tegnelser 1704 12. April Nr. 62 (trykt i Wessel Berg, anf. Skrift I, 309).

³) Indlæg til Norske Tegnelser 1706 Nr. 137.

Vicestatholderen Fr. von Gabel indstilledes Sagen til Kongens Afgørelse, og denne (af 26. Juli 1706) kom paa ny i den sædvanlige Form, at der skulde forholdes med de ankomne Skrifter »efter Loven¹«.

6.

Samme Aar, som denne boglige Propaganda var blevet opdaget, kom man til at staa over for nye, mærkelige Udslag af den kvækerske Bevægelse i Norge. I Aarene 1701—07 virkede som Stiftsprovst og Sognepræst ved Vor Frelzers Kirke i Christiania den senere vel bekendte Biskop i Odense *Jacob Lodberg*, en reformivrig Mand, der synes paavirket af den engelske Retning². I hans Embedstid viste der sig paa flere Maader en religiøs Brydning i den norske Hovedstad. Heraf faar man et levende Indtryk gennem et Brev (af 28. August 1706) fra Lodberg, hvori han klager over »dette pietistiske Væsen, som her oppe plager os«. Han føjer til: »Fra Engeland kommer Bøger, oversatte paa Norsk af een, Christopher Meidel, som tilforne haver været dansk Præst i London og nu er blevet Qvaker; disse bredis ud iblant gemeene Mand, men mand merker ingen synderlig Virkning deraf«. Værre var det dog, hedder det videre, at Menigheden inficeredes langt mere fra Tyskland, og han maatte tilstaa, at han selv ikke var uden Skyld deri, idet han til Huslærer hos Generalmajor C. A. Hausmann havde faaet antaget en Student fra Oldenburg, *Johan Glüsing* (*Glyssing*), »hvilken jeg finder at være en Ertz-Qvaker, ia endog at have embellered Qvakernis Lærdom med adskillige Inventioner af den gamle Origenianismo«. Lodberg giver derefter en nærmere Skildring af Glüsings Virksomhed, hvorledes han forsøger

¹) Norske Tegnelse 1706 Nr. 137 med Indlæg; heri Biskop Hans Munchs Indberetning af 1706 28. Maj. Reskriptet af 1706 26. Juli trykt i Wessel Berg, anf. Skrift I, 327.

²) Jvfr. om Lodberg Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., XIV, 431—3.

at omvende Folk til »Christi Rige« (som han identificerer med Kvækernes Samfund) og udspreder radikale pietistiske Bøger, saaledes bl. a. »Lutherus ante Lutheranismum«¹.

En mere indgaaende Fremstilling af Glüsings Forhold og Lære gav Lodberg i et samtidigt latinsk Brev (af 28. August 1706) til det teologiske Fakultet². Her kommer han ogsaa nærmere ind paa den Indflydelse, som Christopher Meidel udøvede. Stiftsprovsten paastaar, at Meidel undertiden opholder sig hemmeligt i Norge, skikker Trosfæller derop og spreder oversatte kvækerske Bøger i Landet. Selv havde Lodberg haft to saadanne for Øje. De var begge dedicerede Prins Jørgen og indeholdt en Fremstilling af Kvækernes Læreopfattelse³.

Lodberg indberettede ogsaa, at Glüsing havde forskellige Meningsfæller og Medhjælpere, deriblandt den danske Student *Jørgen Hammer*, der modtog Understøttelse af Kvækerne, for at han gratis skulde undervise Børn og saaledes indpode kvækerske Lærdomme; desuden en Student fra Halle, *Christian Funk*, og *Hans Must*, den forrige Præsidents Søn, der for nogle Aar siden var faldet i Melankoli⁴.

Hele denne Sag blev indberettet til Kongen, og den 28. September 1706 udgik der et Kongebrev til Vicesatholderen Fr. v. Gabel om at lade den »Ertz-Qvæker« Johan Otto Glüsing eksaminere⁵. Efter at Eksaminationen havde fundet Sted, og det ved denne havde vist sig, at Glüsing nægtede at genkalde sine separatistiske Meninger, blev det ved kgl. Befaling af 11. December 1706 paabudt Glü-

¹) Indlæg til Norske Tegnelse 1706 Nr. 188.

²) I Ekstrakt sst. — Brevet ses ikke at have sat sig Spor i det teologiske Fakultets Arkiv.

³) Jvfr. nedenfor S. 241.

⁴) Om Præsident Hans Must se Norsk personalhistorisk Tidsskrift III, 101 f. Edv. Bull, Kristianias Historie II, 299—300, 450. Den yngre Hans Must var næppe Student.

⁵) Norske Tegnelse 1706 Nr. 188 (trykt i Wessel Berg, anf. Skrift I, 327).

sing inden Forløbet af tre Dage at rømme Kongens Lande og Riger¹. Funch og Hammer fik Ordre til at tilbagekalde, og der blev nu ført længere Forhandlinger i hvert Tilfælde med Funch². Det ser ud til, at selv om Lodberg kan have haft Ret i, at der i dette Røre gjorde sig en vis Paavirkning fra Kvækerside gældende, saa var det dog nok saa meget Udtryk for en radikal pietistisk Bevægelse.

7.

Det var ikke uden Grund, at de herskende kirkelige Kredse saa stærkt fremhævede den Andel, Christopher Meidel havde i den litterære Kvæker-Propaganda. Det kan da være rimeligt nærmere at betragte de Skrifter, han har udgivet, saa meget mere, som de nu hører til de store bibliofile Sjældenheder. Saa vidt man kan se, er han ikke optraadt som selvstændig Forfatter — i hvert Tilfælde ikke i større Stil —, men desto ivrigere som Oversætter af andres Arbejder.

Det første af de af Meidel udgivne Skrifter bærer Titlen:

Een liden Nôgel, Til at Aabne Veyen for alle,
Som søge derefter, Hvorved De letteligen kunde
giøre forskiel imellem den Religion, som det Folck
kaldet Qvækere bekiende, oc Deris Modstanderis
Misforstand oc Forvendelser. Med een kort For-
maning til alle Folck, flitteligen at prôve deris
Veye, oc betimeligen at omvende sig til HErren.
Schrevet i det Engelske Spraag af W. Penn. Oc
siden oversat paa Fransk, Hôytydsk, Hollandsk,
oc nu paa Dansk, af C. Meidel. — Findis til Kiôbs
hos T. Sowle, i White-Hart-Court i Gracious-street,
1705. 8°. (Fortaler + 55 S.).

¹) Norske Tegnelser 1706 Nr. 234 (trykt i Wessel Berg, anf. Skrift I, 329). Intet Indlæg hertil.

²) Forhøret i Ny kgl. Saml., 4°, 1155 b. — Hele Røret i Christiania 1706 er behandlet af Oluf Olssen i Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge 2. R. I, 190—205.

Det lille Skrift er forsynet med en Dedikation af William Penn »til Printz Georg af Dannemarck etc.«¹. Forfatteren appellerer her til »den Sindighed oc Taalmodighed, som i dit Levnet oc Væsen saa merkeligen haver ladet sig tilsiune«, og betoner, at Bogen havde til Hensigt at sprede sand Oplysning om »et Folck, som saa Vrangeligen forestillis, oc derfor saa Haardeligen medhandlis«. Til Slut bevidner Penn Prinsen sin Respekt for hans »Discrete oc Berømmelige Conduite, saavelsom andre Dyder«. Det er værd at lægge Mærke til de her citerede Steder. Naar Talen er om en Kvæker, der ikke kan tænkes at have lagt an paa at servere Komplimenter til denne Verdens store Herrer, og tilmed om en Personlighed af William Penns Format, maa der sikkert tillægges dem en særlig Vægt, og de indeholder da Bidrag til en rigtigere Forstaaelse af Prinsens Karakter, som ofte har staaet i en ejendommelig Tusmørkebelysning².

Skriftet selv, der er skrevet i Form af Spørgsmaal og Svar, tilsigter — som sagt i Fortalen — især at gendrive de uretfærdige Beskyldninger, der er blevet fremsat mod Kvækerne. I al Korthed kommer det da til at give en Fremstilling af en Række meget vigtige Spørgsmaal: Forstaaelsen af »det indre Lys«, Skriftens Betydning, den helige Aand, Treenigheden, Kristologien, Sakramenterne, Forholdet til Samfundets forskellige Ordninger m. m.³.

Næste Aar udgav Christopher Meidel en Oversættelse af et andet mærkeligt Skrift:

¹) Fortalen findes ikke i den engelske Udgave af Penn's »A key, opening the way to every capacity«, 1692, og er vel derfor blot føjet til den danske Oversættelse. — Skriftet er genudgivet i A collection of the works of William Penn, II, London 1726, p. 778—91 (Eksemplar i Universitetsbiblioteket i Oslo), et Uddrag af det findes i Passages from the life and writings of William Penn, Philadelphia 1882, p. 368—83.

²) Jvfr. C. O. Bøggild-Andersen i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., XII, 190.

³) Et Referat af dette Skrift er givet hos Johs. Pedersen, Fra Brydningen mellem Orthodoxi og Pietisme, 1945, S. 31—2.

Βαπτισμῶν Διδαχή: Eller Lærdom om Daabe, Adskilt fra Forrige oc Itzige Tiders Misbrug; oc igien bragt til den Første Sundhed oc Eenfoldighed:

Overeensstemmende med $\left\{ \begin{array}{l} \text{Sandheds Ord,} \\ \text{Troens Væsen, oc} \\ \text{Christi Rigis Natuer.} \end{array} \right.$

Ved WILLIAM DELL, Evangelii Tienere, oc Magister af Convil oc Cajus Collegio, paa det Universitet Cambridge Engeland. — London, Tryckt iblant andre hands Prædickener, paa Engelsk, 1652; oc nu oversat paa Dansk af Christopher Meidel, Anno 1706. 8°. (Fortaler + 55 S.).

Forfatteren var den forlængst afdøde *William Dell* († 1664), Master of Gonville and Cajus College at Cambridge, en Nonconformist og afgjort radikal Spiritualist, der ikke ønskede at slutte sig til noget Parti (ej heller Kvækerne). Et Hovedtema i hans Skrifter, der opnaaede en ikke ringe Udbredelse, var Angrebet paa Barnedaaben i dens hævdvundne Skikkelse¹. Det kan da ikke undre, at Forfatteren ogsaa i sin »Didache« søger at uddybe dette Emne, idet han gaar ud fra Forskellen mellem Johannes Døbers Daab og den af Kristus indstiftede. Den sidstnævnte bestemmes som »Aand oc Ild-Daaben, Oc denne er Den Eene oc Eeniste det Nye Testamentis Daab«. Sluttelig opregnes »Aande-Daabens« Karakteristika i 8 Punkter².

Hvad der giver denne Traktat en særlig Betydning, er den Redegørelse, Christopher Meidel har indledet sin Oversættelse med. Den er dateret »Chelmsford-Fængsel for Christi Vidnisbyrd, Den 5 Dag i Den 4de Maaned (kaldet Junius) 1706« og er rettet til »den Danske og Norske Lutherske Menighed i London«³. Heri giver Meidel en inter-

¹) Dictionary of National Biography XIV, 323 f.

²) Anf. Skrift S. 37.

³) Meidels Redegørelse er efter en nyere Udgave optrykt i A. T. Gløersen, Slægten Meidell S. 167—72.

essant Udsigt over sin religiøse Udvikling og paapeger især, hvilke Momenter hos Kvækerne der havde virket dragende paa ham. Gennem en Skildring af de Sider hos Kvækerne, Meidel fandt af særlig udmærket Karakter, leverer han tillige i al Korthed et Forsvar for den Retning, han havde sluttet sig til. Navnlig synes det at have spillet en Rolle for hans Overvejelser, at han hos Kvækerne mødte en Form for Gudsdyrkelse, der var bedre i Overensstemmelse med Kristi sande Lære end det »u-evangeliske Præsteembede«, han selv hidtil havde betjent.

Efter Udgivelsen af de her nævnte Smaaskrifter synes der at være forløbet en Aarrække, før Christopher Meidel igen udsendte et Arbejde, indtil han 1717 — i den lutherske Kirkes andet Jubelaar — udgav sit maaske mest bekendte Skrift:

En Catechismus oc Trois Bekiendelse, Stadfestet oc Samtycht af den Store Forsamling af Patriarcher, Propheter oc Apostler, CHRISTUS selv den Ypperste Talsmand talende Udi oc Iblant dennem. Hvilchen indeholder en sand oc troværdig Summa paa de Principia oc Lærdomme, som hierteligen trois af de Christi Kircher i Engeland oc Irland, som forachteligen kaldis Qvæchere; dog findes at være i den eene Tro med den første Kirche oc Helige, hvilchet klarligen beviises med nogle eenfoldige Schriftens Vidnisbyrd uden Paafølgende Slutning eller Forklaringer, som her ere andragne oc sammensatte, saasom Giensvar til nogle vichtige, dog lette oc gemeene Spørsmaal, saa vel for de største oc viiseste, som for de svageste oc Eenfoldigste. Med en liden Udforskelse oc Appellation til alle andre Christendoms Bekiendere. Ved R. B. En Christi Kirchis Tienere. Tryckt i London hos I. Sowles Arvinger, 1717. 8°. (VIII + 182 S. + Indholdsfortegnelsen bagi).

Katekismen, der — som Forbogstaverne R. B. antyder — er forfattet af Kvækernes store Apologet og Dogmatiker Robert Barclay, giver i Form af Spørgsmaal med tilhørende Svar en kort Gennemgang af alle Kvækernes Hovedlærdomme. Oversættelsen fremtræder i et temmeligt tungt Sprog, hvori den fremmede Original næsten hele Tiden synes at skinne igennem. Ret interessant er en kort Slutningsbemærkning (S. 182), Oversætteren har tilføjet, om hvilken Bibeloversættelse han har brugt ved Givelsen af de talrige Skriftsteder, som forekommer i Barclays Tekst. Hertil havde han benyttet »Christiani IVti Danshe Bibel, eller den som kaldis Reysners prented i Kiøbenhavn, 1607«. Det er et ret mærkeligt Vidnesbyrd om den høje Værdsættelse, Resens Bibeloversættelse — den første danske direkte efter Grundsprogene — var Genstand for endnu et helt Aarhundrede efter dens Fremkomst. — 1738 udkom et nyt Oplag af Barclays Katekismeoversættelse.

Som det sidste i Rækken af Christopher Meidels Oversættelsesarbejder kom endelig 1738:

Forsvar for den Sande Christelige Theologi, Som den Kundgiôris og Prædikis af det Folk, som, af Foragt, kaldis QUÆKERE: Det er, En Fuld Forklaring og Forsvar paa deris Lærdomme og Hovedstykker, ved mange Beviisninger, uddragne af Skriften og Sund Fornuft, og Berømmelige Authorers Vidnisbyrd, baade Gamle og Nye: Med et fuldt Svar til de sterkiste Modsigelser, som gemeenligen giôris imod Dem. Skreven paa Latin og Engelsk Ved ROBERT BARCLAY, Og siden oversat paa Tydsk, Hollandsk, Fransk, Spansk, og nu paa Dansk, af C. Meidel, til Fremmedis Underviisning. — London: Trykt hos T. Sowle Raylton i George-Yard, i Lombard-street. MDCCXXXVIII. 8°. (XVIII + 556 S. + Reg.).

Barclays Apologi fra 1678 blev fra alle Sider — ogsaa af Kvækernes Modstandere — anset for den mest afrundede, klassiske Fremstilling af deres Lære. Det er et meget udførligt Arbejde, der ganske anderledes indgaaende end alle tidligere Kvæker-Skrifter leverer ikke blot en positiv Redegørelse for Retningens egne Lærdomme, men ogsaa en Gendrivelse af de Anker, der var blevet fremsat mod dem fra mange forskellige Sider, alt affattet i et smukt Latin. Det var da forstaaeligt, at man som Slutstenen i Kvækernes litterære Propagandaarbejde kunde ønske at tilføje en Fordanskning af dette Hovedværk.

Hvornaar Meidels Oversættelse er udkommet, er ikke helt vist. Den ovenfor omtalte Udgave, der bærer Aars-tallet 1738 og saaledes maa være udgivet mange Aar efter Meidels Død, kunde derfor anses som et posthumt Arbejde, men imidlertid kan der have foreligget mindst een tidligere Udgave. I hvert Tilfælde hører man 1717, at Kvækerne bestilte 500 Eksemplarer af Apologien, der nu var »to be printed«¹. Der ser dog ikke ud til at foreligge nogen Udgave fra dette Tidspunkt, heller ikke i British Museum. Det har da antagelig trukket adskillige Aar ud, før end det lykkedes at faa dette omfangsrige Arbejde under Pressen.

For at give en Forestilling om Sprogtonen i Meidels Oversættelse skal der nedenfor anføres et Stykke af denne jævnført med den latinske Original.

Robert Barclay, Theologiæ verè Christianæ Apologia, Editio secunda, Londini 1729, p. 433.

Sed excellentis hujus patientiæ & tolerantiaë manifestam evidentiam exhibuerunt ii Dei testes, qui illusoriè Qua-

Robert Barclay, Forsvar for den Sande Christelige Theologi, overs. af Christopher Meidel, London 1738, S. 492.

Men om denne ypperlige Taalmodighed og Lidelser, have de Guds Vidne, som af Foragt kaldis Quækere, givet offent-

¹) Dictionary of National Biography XXXVII, 213.

keri dicuntur. Quàm primùm enim Deus revelavit iis veritatem, nullâ habitâ oppositio- nis aut contradicentium ra- tione, ut à Deo movebantur, illicò per regiones circumibant, prædicantes & veritatem pro- pagantes & annunciantes in foris, plateis & publicis tem- plis, licet propterea quotidie verberati, flagellati, concussi, carcerati & variis modis af- flicti sint. Et quando aliqua ecclesia aut conventio congre- gata erat, docebant eos con- ventiones publicas servare apertis januis, non autem sur- reptitiè, ut volentes ingredi possent: & sicut hoc modo om- nis justa suspicio secretæ ma- chinationis, & id genus, tolle- batur, ita etiam hæc magna- nimitas & fidelitas, in non dese- rendo conventiones suas (im- primis vero Dei præsentia & gloria in congregatione mani- festa conscientiarum persecu- toribus terribilis) adeò mali- tiam adversariorum fatigavit, ut sæpè opus imperfectum re- linquere cogentur.

lig Exempel: Thi saa snart som Gud aabenbarede sin Sandhed iblant dem, uden henseende til al Modstand, eller hvad dem forestod, da gik de omkring, som de op- rôdis af Herren, at prædike og fortsætte Sandhed paa Tor- ve, Veye, Gader, og St[r]æder, og offentlige Templer, dog dagligen slagne, hudstrøgne, saarede, omslæbte, og fengs- lede derfor. Og naar der var nogensteds en Kirke eller For- samling samlet, da lærde de dem at holde deris Forsamlin- ger offentligen, og ikke at stiele sig dertil, ikke heller at lukke Dørene, at alle kunde viide deraf, og hvo der ville, komme ind. Og som herved al retmessig Aarsag af Frygt for at de skulle raadslaa imod Regeringen var ganske bort- taget, saa denne deris Dristig- hed og Standhaftighed, i at ikke lade af at komme tilsam- men, (men besynderligen Guds Nærværelse og Herlighed, som lod sig see i Forsamlingen, og var forskrekkelig til Forføl- gernis Samvittigheder) udmat- tede saaledis Fiendernis Ond- skab, at de ofte nôddis til at gaa bort med uforretted Sag.

Der kan næppe være Tvivl om, at Christopher Meidels Oversættelse af kvækersk Litteratur har haft en ikke helt ringe Betydning, maaske dog ikke saa meget i Samtiden som for Eftertiden. Da Kvækerne i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede vandt Indpas i Norge gennem danske og norske Krigsfanger i England 1807—14, var det netop

gennem den danske Oversættelse af Barclays Apologi, at en af Hovedmændene, Enoch Jacobsen, for Alvor blev opmærksom paa Tilstedeværelsen af det kvækerske Samfund¹. I den følgende Brevveksling mellem Krigsfangerne og Kvækerne 1812—14 omtales ligeledes flere Gange Skrifter af Robert Barclay, aabenbart i Oversættelse, og senere — fra 1843 —, da der var dannet et kvækersk Samfund i Stavanger, forekommer i en Liste over de Bøger, »Vennerne« her raadede over, netop de Skrifter, Meidel i sin Tid havde oversat: først og fremmest Barclays Apologi, dernæst William Penn's »Nøgle« og William Dells Traktat om Daaben². Interessant er det ogsaa at se, at da Kvækeren Thomas Shillitoe 1821 besøgte Hans Nielsen Hauge og disputerede med ham om religiøse Spørgsmaal, viste det sig, at Hauge havde læst Barclays Apologi og gjort mange Anmærkninger ved dens Indhold³.

8.

Blandt de ovennævnte Skrifter af Christopher Meidel var det især hans Oversættelse af Barclays berømte Katekisme, der fik Betydning. Den 9. Januar 1723 tilsendte Oversekretæren i Danske Kancelli Frederik Rostgaard det teologiske Fakultet et Eksempplar af denne Bog ledsaget af en Skrivelse, hvori han meddelte, at da Kongen havde erfaret, at »adskillige Exemplarer heraf skal være bleven fra Engelland til Norge oversendte og der distribuerede«, saa var det Hans Majestæts Ønske, at Fakultetet nøje gennemgik Bogen og affattede en Erklæring om dens Indhold⁴.

¹) George Richardson, *The rise and progress of the Society of Friends in Norway*, London 1849, p. X. (Eksempplar i Universitetsbiblioteket i Oslo).

²) Sst. p. 5, 9, 19, 73—4.

³) Sst. p. 39.

⁴) Oversekretærens Brevbog 1723 Nr. 75. Afskrift i Copiebog for det Theol. Facultet (Universitetets Arkiv Nr. 1130) 1717—33 S. 1094—6

Fakultetet arbejdede hurtigt, og allerede den 31. Januar kunde det gennem Kancelliet indsende til Kongen en grundig Betænkning af følgende Indhold¹:

Stormægtigste, Allernaadigste

Arve-Konge og Herre!

Efter Eders Kongelige Majsts Allernaadigste Ordre ved Hr Etats-Raad og Ober-Secretaire Rostgaard af d. 9de Ian. at give vor allerunderdanigste Betænkning angaaende en bog in 12mo, hvis titul er: En Catechismus og Troes Bekiendelse, stadfæstet og samtykt af dend store forsamling af Patriarcher, Propheter etc., som først er skreven paa Engelsk af dend bekendte Skotlænder og Qvæker Roberto Barclajo, og paa Dansk oversatt, Anno 1717 trykt udj London, hvoraf adskillige exemplarier fra Engeland til Norge skal være oversendt og distribuerede: da have vi samme bog med fliid igiennemlæst, og, som af et Qvækerisk skrift vel kunde ventes, paa mange stæder med farlige vildfarelser befundet at være opfyldt. Særdeles haver Auctor derudj ladet see sin slange-Trædskhed og underfundighed, at hand, desbedre at forføre den eenfoldige læser, overalt besvarer sine spørgsmaal ikkun med skriftens egne bare ord, uden at sige ia, eller Nej til noget; thi, som et Spørgsmaal, der i sig selv intet determinerer, hverken kand gjøre got eller ont, og skriftens ord, af hvilket giensvaret bestaar, aldrig kand fare vild: saa skulle mand tænke, at denne bog, der ikkun bestaar af spørgsmaal og slige giensvar, aldeles var ulastelig. Men derudj bestaar denne ugudeligheds hemmelighed, at hand tit svarer paa sine spørgsmaal med slige Skriftens sprog, der aldeles ikke svarer til de Spørgsmaale, de appliceres paa; og siden af de saa ilde forklarede Sprog drager nye vildfarende Slutninger. For Exempel p. 41 spørger hand: Ere end og de gierninger, som ere udrættede ved Naaden, udelukte? (fra Retfærdiggjørelsen) siges vi aldrig at være retfærdiggjorde ved dem? Og i stæden for at svare derpaa: Io visselig udelukkes og Naadens gierninger, thi hvorledis kunde ellers Apostelen til de Rom. IV. 3 udelukke Abrahams gierninger, der uden imodsigelse vare giorte ved Naaden, thi Hand var Guds Ven (Iac. II. 23) og alle troendes Fader? (Rom. IV. 11). Ia disse gierninger udelukkes

¹) Original i Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1723 Nr. 95. Afskrift i Copiebog for det Theol. Facultet 1717—33 S. 1106—15.

fornemmeligen, saasom Naturens gierninger, der ikke ere Aandsens frugter, ej heller komme af en sand troe, ikke engang ere gode gierninger, men Gud ubehagelige (Ebr. XI. 6) ja Synd (Rom. 14. 23), saa det er aldeles ufor nøden at spørge, om saadanne gierninger kand gjøre os Retfærdige. Men dette gaar Hand forbie, og svarer af Tit. III. 5. 6. 7: Ikke for de Retfærdigheds gierningers skyld, som vi have gjort, men efter sin barmhiertighed gjorde Hand os salige etc., ret som deres gierninger, som selv ikke ere Retfærdiggjorde, kunde kaldes Retfærdigheds gierninger; eller, som de, der ere retfærdiggjorde, ikke kunde siges ved Guds Medarbeidende Naade at gjøre deres gierninger. Gjører saadanne frugter, heder det io Matth. 3. 8, det er, saadanne gierninger (Act. XXVI. 20), som bedring udkræver. Hvo som gjør Retfærdighed, siger Iohannes 1 Ep. III. 7, hand er retfærdig. Dette er til en Prøve, hvorledis hand omgaaer med dend store og vigtige Troens articel om vor Retfærdiggjørelse for Gud; meget andet derudj at forbiegaae.

Ligesaa gjør hand og ved Daabens og Alterens Sacramente; thi efter at hand p. 90 under dend prætext, at gjøre forskiel paa Iohannis og Christi Daab, confunderer Daabens Sacramente med Aandens Daab, det er, den hellig Aands miraculeuse gaver, spørger han, l. c. in fine, meget bedragelig: Saa siunes det da (nemlig af de til forrige vildfarelse handgribelig misbrugte Skriftens Sprog, Matth. III. 11. Act. I. 4. 5. XI. 15. 16), at Iohannis Daab bør at ophøre, og Christi komme i steden? og svarer herpaa gandske urimeligen, med de deilige ord (Ioh. III. 30): hannem bør at voxe, men mig at formindskes. Thi er Iohannes, og Iohannis Daab det samme? Og skal hans Daab, som efter sin Natur og Væsen, saavelsom saliggjørende Frugt og Virkning er den selv samme med Christi og hans Apostlers Daab, derfor ophøre, fordj Iohannes ikke, efter sine Disciplers vrang indbildning (Vid. l. c.) vilde passere for Messiam selv, men gierne med allerdybeste ydmyghed vige ham, som sin Herre og Mestere, og ville see ham stor i alles Øjen, men sig selv ringe (hvilken er ordenes rette meening). Skal vi voxe i Guds Naade og Christi kundskab, da maae saadanne forføriske griller visselig formindskes. Hvad der følger p. 10, er ikke bedre.

Men vi maae ogsaa høre ham om det andet Sacrament; thi iblant andet spørger hand p. 94: Men hvad andre sprog ere dertil at vise (NB. ligesom hand aldt hafde lært os nogle i det foregaaende), at det er ikke fornøden, at brød og viin

skulle aldtid vare? en underlig talemaade, naar Meeningen skal være denne: at Herrens Nådvere aldtid skal være. Herpaa svarer hand med det strax paafølgende, men jammerlig misbrugte sprog Rom. XIV. 17: Thi Guds Rige er ikke mad og drikke, men Retfærdighed etc. og stadfæster det ydermeere af Col. II. 16: Saa dømmer nu ingen Eder i mad eller drikke etc. I disse sprog taler Apostelen klarligen om dend i det gamle Test. ved dend Ceremonialske lov forbudne, men i det Nye efter dend Christelige frihed tilladte almindelige spise; Og denne Engelske og Danske Qvæker drager det ublueligen hen til den Sacramentlige Spise og drik, der er Iesu legems og blods deelagtighed. Er det da efter 1 Cor. XI at gjøre forskiel paa herrens legem? burde hand ikke her have svart? at vi skal nyde det Hellige Alterens Sacramente, og at det aldtid skal blive ved i den Christen Meenighed, beviises klarligen af Christi egne Ord Matth. 26 etc.: dette gjører til min Ihukommelse, hvilken jo uden tvil aldtid skal være. Det beviises ydermeere af Apostelens Ord 1 Cor. XI: Saa ofte, som i æde af dette brød og drikke af denne kalk (de maa da jo skulle være), skulle i forkynde Herrens død, NB. indtil Hand kommer, og det til dommen, hvorpaa ingen fornuftig læser kand tvile. Og strax derefter l. c. Mennisket prøve sig selv, og saa æde hand af dette brød etc. Skal ikke denne Prøvelse altid være? Qvækerne tør ikke sige Nej, saa maae de vel ogsaa tilstaae, at dette Sacramentlige æden og drikken altid skal være.

Af disse faae, men vigtige Poster ville Eders Kongl. Majst Allernaadigst fornemme, hvor farlig og skadelig denne bog er; og jeg Iohannes Trelund kand ved denne Anledning ikke efterlade allerunderdanigst at berette, hvorledis ieg for ungefehr 14 Aar siden, da jeg endnu efter Guds og Eders Kongl. Maj^{ts} Allernaadigste Villie forestoed Christianiæ Meenighed, af et merkeligt exempel lærte, hvad Qvækerske bøger, endog hos gode Mennisker, kand gjøre for en fordærvelig effect: thi mig forekom der en meget skikkelig Matrone, af en fornemme familie, meget belæst i dend hellige Skrift, i hendes liv og levnet ustraffelig, ivrig til bøn, og snart formeget hengiven til faste, men saa indtagen af Qvækerske Vildfarelser, at Hun aldrig kom i Kirken, langt mindre til Herrens bord, sagde Nej til Børne-Daaben, men Du til alle, hun talte med etc. Som hun nu vel ikke var af min Meenighed, men dog af mit Provstie, og ikke boede langt fra Christiania, drog ieg, saa tit ieg kunde, til hende, og af Guds ord overbeviiste hende

om hendes vildfarende Meeninger. Hun fandt sig ogsaa i adskilligt, og lod sig omsider overtale til at komme i Herrens huus, og der at høre en Prædiken; hvilket alle, der kiente hende, ansaae som noget underligt. Men som hendes Mand, der var en Ritmester, strax derpaa blev hen commanderet til et andet sted, hvort hun maatte følge ham, blev jeg ej saa lykkelig til fulde at see hende bragt paa den rette vej. Bem^{te} hendes Vildfarelser reiste sig nu af intet andet, end at hun havde faaet een og anden Qvækerisk bog i hænderne: saasom hun ikke dølgede for mig, at hun af aandelige skrivter, som hun kaldede dem, havde faaet sin formeente opliussning. Hvad i saa maade er vederfaret hende, kunde iligemaade vederfare mange uskyldige siæle, om de skulle faae denne fordærvelig bog at læse, med hvilken en Dansk Qvæker just til det nye og andet Evangeliske Iubel-Aar 1717 har villet begave Eders Kongelige Maj^{ts} Evangeliske undersatter, ligesom Hand dermed paa nye havde meent under haanden at reformere Religionen udj Norden. Vi kand da intet andet, end allerunderdanigst prise og takke Eders Kongelige Majst for Deris Christeligste Nidkiærhed for dend sunde Lærdoms uforhindrede Vedligeholdelse og Sikkerhed i Deris Riger og lande, og særdeles i det gode Norge, for hvis skyld i besynderlighed De Allernaadigst haver behaget at lade meerbem^{te} skadelige bog komme til vor allerunderdanigste Eftersyn, hvilken Kongl. Naade imod Deris Maj^{ts} Riger og Lande vil blive des fuldkommnere, dersom Eders Kongelig Majst (hvilket vi allerunderdanigst finde høyt fornøden) Allernaadigst ville behage samme bog i Deris Riger og Lande alvorlig at forbyde, og de af den eenfoldige Almue, som i Norge eller andensteds kunde have exemplarier deraf, lade tilholde igien at levere dem fra sig. Hvilken vor allerunderdanigste Betænkning vi i allerdybeste underdanighed henstille til Eders Kongl. Maj^{ts} Egen Allernaadigste Høye Skønsomhed, og efter vor allerunderdanigste pligt til døden forblive

Stormægtigste, Allernaadigste Arve-Konge og Herre,
Deris Kongelig Maj^{ts} allerunderdanigste troe tiænnere og
u-afladelige forbedere

C. W. Worm. I. Bartholin. I. Steenbuck. I. Trellund¹.

Khavn d. 31 Ianuarii A^o 1723.

¹) Biskop Christen Worm (1672—1737); Hans Bartholin (1665—1738), Professor fra 1693; Hans Steenbuch (1664—1740), Professor fra 1709; Johannes Trellund (1669—1735), Professor fra 1711, siden Biskop i Viborg.

Som det er let at se, lægger Fakultetet i denne Betænkning ikke Fingrene imellem, men gør sit Bedste for baade at blotte Bogens »farlige Vildfarelser« og paavise Forfatterens »Slangetræskhed og Underfundighed«. Særlig interessant er det personlige Vidnesbyrd, Professor *Johannes Trellund* benyttede Lejligheden til at aflægge paa Grundlag af sin Præstetid i Christiania (1707—11) om den Virkning, som den litterære Kvæker-Propaganda i sin Tid havde haft.

Det er da forstaaeligt, at Fakultetet ud fra sit Grundsyn maatte finde det tilraadeligt, at Bogen blev forbudt. Dette skete ogsaa, idet der den 9. April 1723 udgik et kgl. Reskript til Biskopperne i Danmark og Norge med Befaling til overalt i deres Stifter at forbyde Oversættelsen af Barclays Katekismus som en »skadelig Bog«. De, der maatte være i Besiddelse af Eksemplarer af den, skulde udlevere dem til Stedets Sognepræst, der saa igen skulde indsende dem til Stiftets Biskop. Denne vilde man da i paakommende Tilfælde give nærmere Forholdsordre¹.

At Kongens Ordre er blevet efterlevet, kan ikke bevivles. Eksempelvis kan anføres, at Biskoppen i Aalborg Frands Thestrup den 19. April 1723 kunde indberette til Kongen, at dennes »Forbud paa den skotlændske Kvækers Roberti Barclaji skadelige Katekismus er straks her i Gaar af Prædikestolen forkyndet og udsendt til Provsterne, om noget Eksempel deraf kunde forefindes og det at indsende til mig«². Ligeledes ved man fra Sjællands Stift, at Biskop Christen Worm den 16. April 1723 udsendte en Skrivelse til sit Stifts Gejstlighed om Konfiskation af Barclays Katekisme³.

¹) Sjællandske Tegnelser 1723 Nr. 95 (trykt i Wessel Berg, anf. Skrift I, 461).

²) Kopibog 1723—31 Fol. 13 b (Aalborg Bispearkiv i Landsarkivet for Nørrejylland).

³) Sjællands Bispearkiv VII C, et Samlingsbind med Synodalia og Aktstykker 1546—1741 S. 53—4 (Bindet har tilhørt Fr. Münter). Afskriften heri har dog urigtigt 1722 for 1723.

9.

Til Historikeren *Hans Grams* svenske Korrespondenter hørte den lærde Biskop i Linköping, siden Erkebiskop, *Erik Benzeli*us († 1743). Til denne Mand skrev Gram den 29. April 1740 et langt, meget interessant Brev¹, hvori han blandt andre Efterretninger fra Danmark ogsaa meddelte, hvorledes der forgangen Aar fra Norge var blevet nedskikket til Generalkirkeinspektionskollegiet en Pakke Bøger, oversendt fra England, og mellem dem talrige Eksemplarer »af de smaa Qvæker-bøger og deres Catechismis, oversatte af Pens og andres Skrifter paa Dansk og trykt i Engelland med latinske Bogstaver. Samme Skrifters Oversætter og Udstrøer er en gammel norsk Qvæker ved Nafn Christen Meidal, som for 50 Aar siden var dansk Præst til den lutherske Kirke i London, og desererende samme Embede slog sig til Qvækerne, ja hafver endogsaa ante hujus seculi initium ladet samme slags libellos Qværianos danice conversos i sit Fædreneland udstrøe. Deriblandt er en piece om Daaben, saa at hvad vore sutores et pelliones ikke vidste tilforn kunde de tage derud af«².

Hvad skal man nu gøre ved saadanne »allerskammeligste« Skrifter? spørger Gram. Man har lastet den katolske Kirkes Indices librorum prohibitorum, men ogsaa vi — siger Gram videre — bør vistnok slaa ind paa samme Vej; en kristelig Øvrighed bliver nok nødt til at skride til at forbyde Salg af Skrifter, der kun sigter »til ecclesiæ et religionis christianæ Destruction«.

Hans Gram fik Ret i sin Forventning. Den nyopdagede Sending Kvæker-Litteratur førte inden Aarets Udgang til en vigtig Censuranordning af almindelig Karakter. For-

¹) Breve fra Hans Gram, udgivne af Herman Gram, 1907, S. 189. — Blandt Grams modtagne Breve (Gl. kgl. Saml., Fol., 1101) findes intet Svar fra Benzeli

²) Kort før i samme Brev (anf. Sted S. 188) havde Gram fortalt, at en Skrædder og en Skomager i København havde »opiniatreret sig og ikke ville lade deres Børn døbe«.

historien til denne fortjener at belyses nærmere, og det saa meget mere, som hverken Jens Møller eller L. Koch i deres lidet dybtgaaende Behandlinger af Censurens Historie i det 18. Aarhundrede¹ har undersøgt, hvad der ligger til Grund for Reskriptet af 23. September 1740.

Siden 1733 havde der i Moss i Nærheden af Christiania som Sognepræst siddet en ret mærkelig Mand ved Navn *Christian Grave*. Han havde oprindelig været Skibspræst, men hans Skib havde lidt Skibbrud ved Irlands Kyster, og som Følge deraf var han blevet taget til Fange og havde maattet leve et helt Aar »*winter barbaros*«². Endelig lykkedes det ham at slippe bort, og han opholdt sig nu et Stykke Tid — under megen Nød — i Oxford, og fra dette Ophold skriver sig aabenbart hans Kendskab til og Interesse for engelske Kirkeforhold³. Omsider kom han tilbage til Danmark og Norge. Af særlig kongelig Naade fik han 1732 Sognekaldet Idom i Ribe Stift, men frabad sig det som for ringe, og blev da i Stedet for samme Aar residerende Kapellan — og 1733 Sognepræst — i Rygge og Moss⁴.

¹) Jens Møller, *Mnemosyne* II, 134—5. L. Koch, *Kong Christian den Siettes Historie*, 1886, S. 133 (jvfr. samme Forfatter i *Historisk Tidsskrift* 6. R. II, 67 ff.). J. L. Rohmann, *Udsigt over Trykkefrihedens Historie i Danmark*, 1841, standser ved 1730.

²) Jvfr. D. Thrap i *Dansk biografisk Lexikon*, 1. Udg., VI, 192—3, der uden nærmere at angive Kilder aabenbart bygger paa selvbiografiske Optegnelser af Grave (i en Vitaprotokol?). Med Hensyn til Graves omstridte Fødselsaar kan bemærkes, at dette maa have været 1700, da Kirkebogen for Tem oplyser, at der her 25. Maj 1700 døbttes en Søn af Sognepræsten Niels Cortsen [Grawenhorst], som fik Navnet Christian.

³) Han synes dog ikke at være blevet immatrikuleret i Oxford (jvfr. *Personalhistorisk Tidsskrift* 10. R. II, 159). Jvfr. nedenfor S. 257.

⁴) *Norske Registre* 1732 Nr. 56; 1733 Nr. 203. — Om hans Kaldelse til Idom findes ingen Oplysninger i *Danske Kancellis Akter* vedrørende dette Kalds Besættelse 1732, men at den er historisk korrekt, fremgaar af Indlæg til *Norske Registre* 1732 Nr. 56. Her findes dels en kongelig Notifikation til Kancelliet om, at Idom Kald skulde gives

Som Præst synes Grave at have sluttet sig til den spenerske Pietisme, han satte derfor Spener højt og stod med Afsky over for alle Slags separatistiske Bevægelser¹. Han blev siden Sognepræst i Eker, hvor han døde 1763. Grave var iøvrigt en videnskabeligt interesseret Mand, ivrig Samler af Dokumenter og Haandskrifter, opnaaede Titel af Professor antiquitatum patriæ og blev tidligt optaget som Medlem i Jacob Langebeks Det kongelige danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring².

I de Aar (1730—37), Peder Hersleb som Biskop over Akershus Stift var Christian Graves Foresatte, sluttede

»den Præst, som var paa det Ostindiske Skib, som foru-lykkede paa de Iirlandske küster«; dels et Bønskrift fra Grave om at blive fritaget for at komme til »dette ælendige Stæd«.

¹) I det eneste af Chr. Grave udgivne Skrift »Salve & Vale Prisca & Nova Egerana«, [1749], Bl. 2 hedder det: »Atheister, Naturalister paa den ene Side. Hyklere, *Qvækere* og Separatister paa den anden Side ere retskaffene og rædelige Christne og Troendes fæleste Bussemænd, de første kommer udi deris Naturlige Skickelse saa sorte og formørkede som de ere, dog som Børnene pustendes med et lidet Fornufftes Brand i Munden . . . De andre som Hyklere, Separatister, *Qvækere* kommer ogsaa som Børnene, der vil agere Busse-mænd med et Hycckelse Liig-lagen over Hovedet, for disse er gierne alle Ting udi vores Kirke (som her paa Jorden med Maanen alle Tider har sine Ufuldkommenheds Pletter) for sort, ringe og ureent, alt hvad de som fornuftige Creaturer naturlig tænker, skal enten være Indskydelser af Gud eller Fristelse af Dievelen; udi Førstningen skal alt hvad de taler være tagen af Skrifften, siden skal hvad de skriver og taler være lige saa gyldig som Skrifften, paa det sidste naar Gud hverken vil føye deris daarlige Anslag eller opfylde deris dristige Løffter, Truseler og Tale-maader, bliver de baade leede og kiede af Gud og Skriften, og som den dyrebare Sal. Dct. Spener siger om Bøhmisterne bliver endelig aabenbar Atheister, hvorføre jeg ellers har nævnet *Qvækerne*, kommer deraf, at imellem 1735 og 1740 lod de en Mængde af deris Bøger fordanske, hemmelig indføre og udstrø herudi Norge«.

²) H. Strøm, *Physisk-Oeconomisk Beskrivelse over Eger-Præstegæld*, 1784, S. 267—8. Jacob Langebek, *Det Kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext*, 1748, S. 28—9. *Langebekiana*, udg. ved Rasmus Nyerup, S. 46—7. *Danske Magazin* 5. R. V, 114, 120, 122—3.

han sig nøje til sin Biskop og bevarede ogsaa siden Forbindelsen med ham¹. Det var da ikke mærkeligt, at da han et Par Aar efter Herslebs Forflyttelse fra Norge havde opdaget, at der i hans Egn gjorde sig kvækersk Propaganda gældende især gennem Skrifter importerede fra England, han da i denne vanskelige Situation tog sin Tilflugt til sin tidligere Biskop. Dette skete gennem et Brev af 22. Maj 1739 til Peder Hersleb af interessant Indhold², men ubehjælpssom Form:

Høyædle Høyærværdige

Gunstige Fromme hr. Biscop!

Dend synderlige tillid og fortroelighed med allerærbødigste estime, Ieg tilligemed dette Stiffts Clericis bar og til døden bærer for og til Deres Høyærværdighed, giørrer, att ieg herved udj allerydmygste Christelig troeschyldighed baade Klager min nød og aabner mitt hierte. Foruden mange Gehejmme³ viderværdigheder, ieg fra mit Embedetz første tiltrædelse har udj ald sagtmodighed hafft at dragis og taalmodigst att styre med, møder der for nærværende tiid een af de vanskeligste og græmmeligste. Ville ieg dermed giøre allarm, var sagen snart afgjort, ieg kunde angive det for voris Itzige Biscop⁴ et. ceet., men at onde Kødelige ej schulle styrckis, de faae tilforladelige gode iblandt os icke forargis, ville ieg ræt herved udj enn Christen trohjertighed baade klage min nød og hos min fromme hr. Biscop søge eet tilforladelig raad. Her er for nogle ugger siden udj Moess Meenighed bleven ud-

¹) Han skaffede saaledes Hersleb forskellige Haandskrifter, deriblandt især Biskop Jens Nielsens Visitatsbøger ((Norsk) Historisk Tidsskrift 2. R. VI, 318—20. Kh. Saml. 2. R. I, 559).

²) Egenhændig Original i Generalkirkeinspektionskollegiets Arkiv, Protokollerede indkomne Sager 1739 Nr. 75. — Enkelte Passager af dette Brev er citerede af S. A. Sørensen i Luthersk Kirketidende 6. R. VII, 1904, S. 173, 291—2.

³) MS. urigtigt: Gehjemme.

⁴) Som ivrig Pietist har Grave næppe følt sig oplagt til at henvende sig til den daværende Biskop over Akershus Stift, den strengt ortodokse Niels Dorph (1681—1758).

strøed¹, af hvem forskreven, gjetter ieg mig til, een mengde dansk verterede Qvæker-Skriffter — Rob. Barcklay Liden Catechismus og handz store Apologia Theologica begge accurat werterede og dansch trygte udj London 1738 —, der slenger ogsaa her og der med nogle Latinske exemplarer. Begyndelsen til denne Version og disse Qvæker foræringer er vel een Persohn Tønning fra Christiania², som nu schal være udj Herrenhuut, men for nogle aar siden, som ieg fornemmer, fra Engelland Personlig og Skrifftelig Corresponderet med Qvækerne, hjemtaget bøgger til Version og paa sin viis stedtze notificeret dennem voris Kirkes tilstand. Nu har ieg frem for noget andet udj Engelland ladt mig være angelegen at udsondere de Gott folkes Lærdom og Levemaade, begge deele har ieg in praxi befunden owermaade forvildet, uvis og ureen, dog med een synderlig begjerlighed ere de begavede at faa deres Lærdom her og der udspreddt, hvorføre de ogsaa for faa aar siden toge Imod ovenmelte Tønning, som jeg veed, med offentlig glæde og andet meere. De har een staaende Cassa, som de kalder det, for Spreeding of truth, deraf giøris strax bekostning paa at vertere og trycke, Ia didsende bøgger, hvor de har mindste tancker om acception. Fra denne Kilde ere dirrigerede disse skriffter til os, af hvilke ieg med første lejlighed skal Deres Højærværdighed tvende Exemplarer tilsende; paa Ellinggaard og udj Landsbergs huus³ veed Ieg fruentimmeret ogsaa har exemplarer, hvilke omkring boende Præster u-Christelig udraaber att være dennem sendt fra mig.

Disse Barckajlaji [!] Skriffter ere ogsaa det eeniste ordentlig, Qvækerne har at paradere med, retten, som ieg self har; een mengde af deres Skriffter ere selfgiorde efter tidernis tilstand, aar for forandrede prophetier og ny oplagde breve; udj Barcklaj Skriffter maa mand nock med den Salig dyre Guds Mand Spener⁴ tilstaa er een Subtil blanding af sandhed

¹) Muligvis kan det tages som et Udslag af Kvæker-Indflydelse, naar en Mand, Rasmus Knap, den 31. Juli 1739 paa Bytinget i Moss nægtede at aflægge Ed, skønt han dog selv mente at være Lutheraner (Richard Olsen, Fra det gamle Moss, 1901, S. 195).

²) Tønning roses 1738 af den nedennævnte Herrnhuter Gert Hansen (Luthersk Kirketidende 6. R. VII, 291).

³) Ellinggaard i Onsø Sogn, Smaalenenes Amt, ikke langt fra Moss. Landsbergs Hus er formodentlig Boligen for Generallejt看nant Barthold Nicolai v. Landsberg (1668—1740), fra 1727 Kommandant i Frederikstad.

⁴) Om Graves høje Vurdering af Spener jvfr. ovenfor S. 255.

og falskhed. Tahle-Maaderne ere derudj saaleedis indrettede af fremmede, at de paa een finere maade kand forstaas og antagis, end deris eegentl. meening er, thi for nogle aar siden har de effter dend bekendte Georg Whitheads forslag antaget denne Canon: We may See cause othervise to word the matter and yet our intention be the same. Vi tage lejlighed at give andre ord, dog beholde dend samme mening.

Ovenmelte Bøgger finder da hos adskillige uden nogen grundig Kundskab hos os opvagte temmelig god smag, hvilket ieg har lenge Wentet og frygtet for, Ja rædelig udj stilhed søgt at forebygge. Thj naar Ieg med een nys opvagt Siæl har villet til een Grundig Christendoms Kundschaft, uden hvilken ald Gudzfrygt bliver ickun flader-Verck, saa ville andre have dennem af den eene udj dend anden, i mine tancker forvoxne, Christendoms piece og beskrivelse. Ia vide til unyttige og vitlofftige bref-Correspondencer deris førelsis og dragelsis beskrivelser, udj hvilket ieg offte har mercket eet og andet uægte, som aldrig har kundet bestaae for Gudz reene og klare øyne. Ieg har taalmodig fordøyet alle ting af frygt for allarm og forargelse, saa strax ieg er kommen til lidet at rette og schrelede ved tingene, er Ieg baade her og der bleven udraabt for een urættsschaffen Mand, hvilket siidste ieg dog lidet agter, om end for de højeste paa iorden, naar Ieg med Job kand hawe det beste og største vidnisbiurd udj himmelen; Gud veed, ieg elsker og til døden vil elske alle Iesu Elskere, Ieg vill paa alle optenkelige maader fremme Guds og min Frelseris ære, ieg vil af hjertet med ald sagtmoedighed lade mig rette, opmuntre og formane af dend ringeste, naar Ieg veed, hand er een sand og reen Christen, men det er dog tungt, naar [den] eene ubekjendte og særsindede persohn effter den anden skal omløbe udj enn rædelig Læreris Mee-nighed, ordinere, schrive og forschrive bøgger uden mindste halfter¹, ligesom de self lyster. Ieg skulle aldrig fortryde det, hafde ieg icke med stor bekostning og penge forliis søgt at opfylde Menighederne til krevne med de beste og Safftigste bøgger, Ieg har kundet optencke. Ieg har anschaffet over 600 Catechis. forklaringer, 100 Ny Testam., 90 Franckens Postiller, foruden Psal. og Bønnebøgger med andre smaa piecer uden tahl, Gud er best bekjendt, hvor lidet de gott folk trenger til at tigge bøgger af Qvæckerne.

¹) Vistnok i Betydning »Grime, Søle«, d. v. s. uden mindste Indskrænkning (velvillig Oplysning fra Chefredaktør ved Den danske Ordbog H. Juul-Jensen).

Hafde Herren icke selv ved Deris Høyærværdighed givet os dend herlige og hellige Confirmations forretning¹, skulle mand have faaet utroelig ting at høre derved ere forekomme. For eet par aar siden opholdt sig her een Person, naufl. Ieppe Hockerup paa Moss, som derfra blef reccommanderet til Skolemester udj Høllen og under-Kloker til Sovnen, samme Contradesenterede Daaben og rætferdiggjørelsen udj mine øjne, hand bedrøvede mig mangen gang med sine vinckel Prædikener; allarm og forargelse ville ieg nødigg opvække, ieg maatte taalmodig tie og bie effter Gud, som self blottede hannem; da hand blef befunden udj daskerie² med dem, hand bereede til Confirmationen, rømte hand fra Skoelen, omfoer her og andre Stæder udj eet løs lefnet med eet qvindefolk, hand siden forlood, da hand sidst loed sig hverve under Rappis Regimente³; Saa er det ogsaa gaaen med dend bekjendte Iacob Kruuse i Dramen⁴, om hvis forargelige og Skammelige opførsel ieg har Geert Hanssons⁵ bref til hannem, I hvilken hand kalder ham dend forlorne Søn, med viidere baade om dend enne og anden, de gott folk har imellum sig.

Ieg synes nu, Gunstige fromme hr. Biscop! naar saadane Persohner og saadanne bøger kand grassere og lære effter behag, falder det tungt at være Lærere, Ieg siunis de ordentlige Lærere, ihvor duelige og rættskaffene de end ere, kommer dog udj Lengden derover, de højeste med de laveste, til at passere for blotte nuller, baade for de bekjendte onde og formeinte Goede, de sidste har udj deris tancker dennem ey fornøden, de andre holder med foragt ald deris Lærdom for eet Qvækerie.

Forlad mig, Allerkiereste hr. Biscop! ieg saa friipostig aabner mit hierte, Ja, mit beklemte hjerte for Dennem, Ieg har og vill aldrig have noget andet udj Kickerten end Iesum og

¹) P. Hersleb, *Epistola pastoralis*, 1737, jvfr. P. G. Lindhardt, *Peder Hersleb I*, 218 ff.

²) 3: løsagtigt Levned.

³) Generalmajor Frederik Otto Rappe (1679—1758) var 1732—40 Chef for et hvervet Regiment.

⁴) Jacob Kruse nævnes 1733 i Lars Dalhoffs *Stambog* (Kh. Saml. 5. R. IV, 360).

⁵) Den bekendte Herrnhuter Gert Hansen, f. 1694, fra 1727 Lærer ved Waisenhuset, fra 1734—ca. 1740 virksom i Norge, jvfr. D. Thrapp, *Brødremenigheden i Norge*, 1908, S. 9 ff. Richard Olsen, *Fra det gamle Moss*, 1901, S. 193 ff. Kh. Saml. 5. R. III—V (se Reg.).

Saligheden, Ieg vil gjerne og utrættet effter det naadis Pund, mig er givet, arbejde udj Herrens Viingaard med ald forsigtig rædelighed, troschab og taalmodighed, men ieg maa klage, ieg er mangel gang saa beknyttet, att ieg veed hverken frem eller tilbage. Iesu Mestere, forbarm dig over mig! Gud styre for os og raade.

Er der een minut til owers, Høyærværdige hr. Biscop! Spen-derer den Gunstig med eet par ord paa mig, det er og schal blive for mig self alleene sub sigillo Conscientiæ et Silentii, udvirker ogsaa, Gunstige hr. Biscop! hos voris Naadige Konge een forbuud og Confiscation for disse Barcklayi Qvæcker-Skriffter — Gud vill udj ævigheden lønne dem derfor.

Jeg slutter med ald dend velsiignelse ower Deris Højær-værdighed, Frue og kiære Børn, som nogen af hiertet fra Gud kand tilønsche og udbeede, forblivende til min død med største rædebonhed og ydmygste veneration

Høyædle Høyærværdige
Høy Gunstigste frommeste hr. Biscops
allerringeste ydmygste tienner
Christian Gawe.

Moss d. 22 Majj 1739.

Peder Hersleb er formodentlig blevet ilde til Mode ved dette Brev, og med vanlig Energi tog han straks indledende Skridt for at afværge den Fare, der syntes at true Kirkelivet. Allerede i Mødet den 2. Juni gjorde han Generalkirkeinspektionskollegiet, som han selv var Medlem af, bekendt med de Oplysninger, han havde modtaget fra Christian Grave. Ogsaa her maa de have vakt Bestyrtelse, thi i en Bemærkning (med Andreas Hojers Haand) i Kollegiets Hovedprotokol hedder det, at Sagen bør forestilles Kongen¹. Det trak imidlertid ud en rum Tid, før man kom saa vidt. Desværre kan man ikke i Enkeltheder følge de Forhandlinger, der gik forud, thi det siges udtrykkeligt i Kollegiets Protokol, at dets Forestilling »blev extra Protocollum mundtlig aftalt udi Be-

¹) Generalkirkeinspektionskollegiets Hovedprotokol 1739 Nr. 75. — Der er ikke i Sjællands Bispearkiv fundet Spor af Sagens skriftlige Be-handling af Hersleb, heller ikke Kopi af noget Svar til Chr. Grave.

gyndelsen af September Maaned [1740]¹. Den 15. September s. A. forelaa imidlertid Kollegiets Forestilling. Den vidnede bl. a. om en i dette Kollegium sjælden Enstemmighed og havde følgende Ordlyd:²

Stormægtigste

Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Ihvorvel Lovens 2den Bogs 21. Cap. tydeligen befaler, at ingen, i hvo det og være kand, maa noget lade trykke, førend det tilforn i Kongens Universitæt i Kiøbenhavn er igiennem seet og approberet; item at ingen maa lade trykke i Riget eller anden Stæds noget Skrift Kongens Hoyhed, Regæringen eller Politien angaaende, med mindre det af dennem bliver igiennemseet, som Eders Kongelige Majestæt dertil forordner: desligeste, at ingen danske Bøger, som uden Kongens Riger ere trykte, maae af nogen Ind- eller Udlændisk i Rigerne indføres, eller forhandles; med viidere Straf for dem, som her i Rigerne lade trykke, eller paa andre Stæder trykte Skrifter indføre, som kunde have Udseende til noget Oprør, være imod Kongens hoyhed, eller anden Ulempe foraarsage; Saa befindes det dog, at en og anden af Eders Kongelige Majestæts Undersaatter her i Riget har skreven et og andet Theologisk Skrift, som kunde synes at være stridig imod Staten og Politien, eller i det mindste foraarsage Ulempe og Anstød for Ulærde og den gemeene Mand, og samme uden foregaaende det Theologiske Facultæts Censur og General Kirke Inspectorum Forevidende og Minde har ladet trykke uden for Danmark og derpaa her i Riget indføre, og i alle Boglader offentlig fallholde. Det er og overalt bekiendt, at baade Ind- og Udlændiske i nogle Aar har indført dansk-verterede Fanatiske Bøger, som uden for Eders Kongelige Majestæts Riger og Lande ere oversatte og trykte, hvorpaa Vi in specie have et Exempel i Moss Kiøbstædt i Norge, hvor der udi sidstafvigte Sommer er bleven udstrøet en Mengde dansk-verterede Quæker Skrifter, Robert Barclayi liden Catechismus, og hans store Apologia Theologica, begge accurat verterede og dansk trykte udi London 1738, desligeste adskillige Latinske Exemplarer,

¹) Hovedprotokol 1740 Nr. 201 (den 20. Oktober læses det kgl. Reskript af 23. September 1740).

²) Original i Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1740 Nr. 533—4; Kopi i Kirkekollegiets Kopibog I, S. 779—83.

hvormed her og der skal slenges omkring; ligesom og, medens jeg Biskop Hersleb var i Aggershuus Stift, en Casse med slige Bøger fra London ankom, og jeg, som betids fik det at vide, da besørgede, at de ikke bleve udspreddede, men tagen i Forvaring og under Besegling, hvilke Bøger siden er til General-Kirke-Inspectionens Forvaring nedkommen¹: foruden at viße Bogførere en Tiidlang saavel for sig selv som paa andres Begjæring har indført adskillige andre Fanatiske og Separatistiske Bøger, samme i deres Meß-Catalogis ladet inserere, og i Laderne ligge tilfals for hvermands Oynene.

Som nu saadan Omgang er aldeles stridig imod Loven, turberer Staten og Politien, giver Anledning til Separatismum, Fanaticismum etc., ja og udbreder den, og saaledes foraarsager Uorden, Vildfarelse, had, Forargelse, og hvad andet Ont deraf meere kand flyde; saa have Vi, i Anledning at Eders Kongelige Majestæts Instrux for General Kirke Inspectionen allernaadigst anbefaler Os General Inspection over alle Theologiske Bøggers Censur, deres Tryk og Indførsel her i Riget, collegialiter med hverandre overvejet, hvorledes saadan Uorden og lovstridig Omgang i fremtiden paa bequæmmeste Maade kunde blive forebygget; Og da Vi unanimiter ere blevne eenige om, at saadant best kunde skee ved en nøyere Inspection over Bogførerne, som de der ved egenraadig Indførsel af alle slags Fanatiske og Separatistiske Bøger har givet den meeste Anledning til Vildfarelse og Afsondring, som nu gaaer i Svang; saa have Vi i saadan henseende forfattede de ved Enden af denne Vores allerunderdanigste Forestilling nedskrevne Punkter, som Vi i alledybeste Soumission indstille, om de af Eders Kongelige Majestæt ved Rectore Universitatis alle Bogførere her i Kiøbenhavn som en Regel og Rette Snor maae foreskrives. Og hvad slige Bøgers Indførsel udi andre Stifter angaaer, da indstille Vi ligeledes allerunderdanigst, om Eders Kongelige Majestæt ville behage samtlige Stifts Amtmænd og Biskopper i Danmark og Norge per Rescriptum allernaadigst at befale, at de skulle have flittig Indseende med Bogladerne i deres Stift, og in specie nøye paa agte, at ingen fordægtige og til Separatismum, Fanaticismum eller anden imod Vores Evangeliske Religion stridende Lærdom sigtende Bøger enten fra Engelland eller andre fremmede Stæder i dansk og Tydsk

¹) Af denne Episode er der ikke fundet andet Spor, end at der i Kirkekollegiets Hovedprotokol (1739 Nr. 75) bemærkes under Behandlingen af nærværende Sag: »saa kunde og den i h. biskop Herslebs tiid anholdne Cassa nedføres«.

Sprog blive indførte, og om de dog skulle være indbragte, dennem da uden bruit at borttage, og General Kirke Inspectionen til viidere Foranstaltning derom informere.

Til Slutning følge nu de oven allerunderdanigst ommeldte Punkter for Bogførerne her i Kiøbenhavn:

(1) Alle Bogførere skal, saa snart de kommer, eller faaer deres Bøger fra Meßen, give til det Theologiske Facultæt Fortegnelse paa de Theologiske Bøger, de fører med sig, og inden Facultætet det har samtykt, maa de ikke legge dem offentlig til fals.

(2) De Bøger, som Facultætet forlanger at see og kiende, skal uveigerlig dem anviises, og være følgagtig, dog ey længer end 2 à 3 Dage, og imidlertid ikke til nogen sælges deraf.

(3) Skulle deriblandt findes Bøger, som directè er skreven for at forsvare Separatismum, at bespotte vor Religion, Guds Tieneste og Sacramenta, sær paa dansk eller tydsk, eller og grove Fanatiske Bøger, da maa de aldeles ikke holdes fall, eller selges til nogen Ubekiendt, som derved kunde forføres, i sær ikke til Studenterne, ey heller til ustuderede Folk.

(4) Dog skal det ikke være dem formeent at have nogle Exemplarier deraf at sælge til lærde Mænd, Professorer, Præster, som ere i Embede, eller saadanne, som samle Bibliotheker, men ikke holde dem offentlig fall, eller lade ligge for alles Øyne, men de Exemplarer, de ikke til saadanne kand afsætte, skal de til næste Meße igien skille sig ved.

(5) De maa aldeles ikke understaae sig for de saa kaldede Separatister at indbringe Bøger, som de forlange for dem at distribuere, ey heller maa de self distribuere slige Bøger, som der søges efter.

(6) Alle dem, som kiøber slige Bøger, som Theologi forbyder offentlig at sælge, skal de optegne med Navn, saa de kand gjøre Reede for hvert Exemplar, hvor det er afblevet.

(7) Befindes nogen Bogfører at have indført slige Bøger, som ey ere Theologis meldede, og af dem tilladte at sælge, eller at have solt til nogen saadan Bog, som Theologi forbyder at sælge uden til Studerete, Mænd i Embeder, og til dem, som har Bibliotheker, saa skal ikke alleene alle de Exemplarier, som de har af dend Bog, være confisceret, men endogsaa de skal betale 3. dobbelt de Bøgger, som de har solt, og om det befindes, at de med Villie og Forsæt hemmelig har søgt at udspreede slige Bøgger, skal dem formeenes at holde Boglade.

(8) De maa ingen Bog, skreven her i Rigerne, paatage sig

udenlands at lade trykke, førend den her af vedkommende er censureret, og være ligesamme Straf undergivet, som om nogen Bog her bliver trykt uden Censur.

Alt dette indstille Vi til Eders Kongelige Majestæts viidere allernaadigste Gotfindende og Resolution, og forblive med allerstørste Veneration indtil vor Død

Eders Kongelige Majestæts

Allerunderdanigst Troeplygskyldigste Tienere

J. L. v. Holstein. P. Hersleb. C. v. Stöcken. I. B. Bluhme.
M. Hviid¹.

General Kirke Inspections Collegium
den 15. September 1740.

[Paaskrift:] Vi finder General Kirke Inspections Collegij Forrestilling meget got, og kand vel sliige Foranstaltning udi den anførte Sag giøres. Rosenborg, d. 16de 7ber ao. 1740.

Christian R.

Kongen approberede saaledes ganske Kollegiets Indstilling, som det gav sig Udtryk i to Reskripter af 23. September 1740 henholdsvis til Rektor og Professorerne ved Københavns Universitet samt til Stiftsbefalingsmændene og Biskopperne i Danmark og Norge. Reskripterne foreligger flere Steder trykte og skal derfor ikke meddeles her, saa meget mindre som hele Ingressen er udformet i nøje Tilknytning til Kollegiets Forestilling og de enkelte Bestemmelser er overtaget ordret fra denne².

En Enkelthed baade i Forestillingen og i Reskripterne er af særlig Interesse. Det er Bestemmelsen om det Hen-

¹) Gehejmerraad Johan Ludvig v. Holstein (1694—1763); Biskop Peder Hersleb (1689—1757); Højesteretsassessor Christian v. Stöcken (1694—1762); Hofpræst Johannes Bartholomæus Bluhme (1681—1753); Holmens Provst Matthias Hviid (1703—59).

²) Sjællandske Tegnelser 1740 Nr. 533—4. Kirkekollegiet, Protokolerede indkomne Sager 1740 Nr. 201 (heri Kopier af de to Reskripter samt originalt Kongebrev af 23. Septbr. 1740 til Kollegiet med Meddelelse om, at Kongen havde approberet dets Forestilling). Tryk: Wessel Berg, anf. Skrift I, 755. L. Fogtman, Kgl. Rescripter IV, 2, S. 101—2. Boken om bøker III, 1932, S. 93—4.

syn, der skulde vises lærde Folk og Bogsamlere, som ønskede at erhverve Eksemplarer af de ellers forbudte Bøger. Man staar aabenbart her over for et typisk Udtryk for den stærke Samlerinteresse, der paa saa mange Maader gjorde sig gældende i det 18. Aarhundrede.

Det er næppe for dristigt at formode, at just denne Bestemmelse gaar tilbage til Peder Hersleb, der selv var kendt som en fremragende Samler. Det er da ganske interessant, at man blandt den halve Snæs kvækerske Skrifter, som forekommer i Auktionskatalogen over Peder Herslebs Bibliotek, kan paavise ikke blot en engelsk Udgave af Robert Barclays *Apology for the Qvakers*, London 1636 (skal være 1686), men ogsaa den danske Oversættelse deraf ved Christopher Meidel, 1738, desuden samme Mands Oversættelser af Barclays *Katekisme*, 1717, samt af Dells *Lærdom om Daaben*, 1706, og W. Penns *Liden Nøgle*, s. A.¹. At Hersleb formodentlig i det hele har haft en betydelig Indflydelse paa Udformningen af Kollegiets Indstilling, synes ogsaa at fremgaa af den Maade, hvorpaa hans egne Erfaringer omtales i denne.

10.

Det er næppe sandsynligt, at ret mange Teologer eller andre herhjemme i det 18. Aarhundrede har siddet inde med et større Førstehaandskendskab til Kvækerne og deres ejendommelige Levevis. Enkelte har dog haft Lejlighed til af Selvsyn at danne sig et Billede af »Lysets Børn«. Omtalt er allerede *Johannes Lassenius*, og af senere

¹) *Bibliotheca Herslebiana*, 1758, S. 139—40 Nr. 520, 521, 525, 523—4. Jvfr. ogsaa *Bibliotheca Luxdorphiana* I, S. 287, Nr. 420—24. Det kgl. Biblioteks Eksemplarer af Oversættelsen af Barclays *Katekisme* og af W. Penns »Nøgle« har været ejet af Luxdorph. Det førstnævnte er forsynet med den haandskrevne Notits om Meidel, som er trykt i *Luxdorphiana*, udg. af R. Nyerup, S. 284. Eksemplaret af samme Bog i Universitetsbiblioteket i Oslo har tilhørt P. F. Suhm. Et Eksempel af Barclays *Katekisme* findes i Privateje hos Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen.

Kirkemænd kan nævnes de to Kirkehistorikere Poul Poulson og Erik Pontoppidan. *Poul Poulson*, der døde 1736 som Provst og Sognepræst i Saksild-Nølev, omtaler udtrykkeligt i nogle Optegnelser fra sin Ungdoms Studierejser, at han i Amsterdam 1698 besøgte baade Jødernes Synagoger, Græsk-Katolikernes og Kvækernes Samfund¹. Ogsaa *Erik Pontoppidan* fortæller i sin Levnedsbeskrivelse, at han en Gang i Amsterdam havde overværet en Kvæker-gudstjeneste, som han forøvrigt har givet en tør, ganske saglig Beskrivelse af². At Pontoppidan ikke såa med Velvilje paa Kvækerne, fremgaar klart nok af hans tidligere citerede Udtalelser om Christopher Meidel³, og et lignende Indtryk faar man ogsaa af hans Omtale af denne Retning i hans bekendte Brevroman »Menoza«. En Kvæker, der lægger saa megen Vægt paa ydre Ting — hedder det her —, »fortiener vel at udlees, thi hans Religion er af Skrædderen, og ey af Guds Aand, særdeeles naar han er ligesaa begiærlig, som nogen anden, efter at udsøge sig det allerfineste Klæde og den allerbeste Castor-Hat«. Forøvrigt mente Pontoppidan, at man hos Samtidens Kvækere kunde spore en vis Degeneration. Ingen var nu saa nidkære som Fox, Penn eller Barclay — om den sidste siger Pontoppidan endog, som den billigt dømmende Mand han var, at han var »en velstuderet, og altsaa i sin Sect en rar, jeg troer ogsaa, en from Mand«⁴.

Kendskabet herhjemme til Kvækerne var gennem-

¹) Poul Poulson, *Catalogus sive Recensio pastorum nomarchiarum diæceseos Aarhusiensis*, 1727, p. 95.

²) Prokantsler Erik Pontoppidans Levnetsbeskrivelse, udg. af Niels Erik Hofman (Bang), 1874, S. 40.

³) Ovenfor S. 235—6.

⁴) (Erik Pontoppidan), *Menoza* II, 1742, 217 ff.; III, 244 (her roses Kvækerne dog for at føre »det alleranstændigste Levnet iblant de Christne«). Et lignende Synspunkt kommer til Orde hos *P. Rosenstand Goiske* (Billige Frie-Tanker over ubillig Frie-Tænkerie I, 269), der indrømmer, at »de Engelske Qvækere synes de meest sædelige af alle Fanaticis«.

gaaende et andenhaands, formidlet ad litterær Vej, vel oftest gennem Modstanderes Skrifter, og Dommen, der fældedes over dem, i det hele lidet gunstig. I »Lærde Tidender« anmeldtes oftere antikvækerske Indlæg i Litteraturen. 1729 roses for Eksempel et Skrift af denne Art af den bekendte Jonathan Swift, fordi Forfatteren »bemøyer sig at afmale . . . Qvæckernes Inspirerte Drømme«, og 1732 omtales et andet engelsk Arbejde, der undersøger og gendriver »alle Qvækkeres, Deisters, Enthusiasters . . . Meeninger«¹.

Selv den sagtomdige, grundlærde Professor *Marcus Wøldike* retter i en Disputats 1732 skarpe Sidehug mod Kvækerne, og 1734 udgav han en særlig Disputats, rettet mod Kvækerne og deres Forkastelse af de hævdvundne Gudstjenesteformer². Heller ikke *Ludvig Holberg* saå — trods alt sit Frisind — med Velvilje paa Kvækerne. Han paapegede de »outrerede Pietisters« Slægtskab med »Fanaticis eller Qvækere«³, og i en kort Fremstilling af Kvækerpropagandaen i Danmark ytrer han sig om Christopher Meidels Oversættelser med en vis Nedladdenhed: »man har ikke hørt, at han dermed har kunnet forføre nogen Skipper eller Baadsmand, langt mindre Folk af mere Consideration«⁴ Et andet Sted — i Epistlerne — hedder det spydigt om Kvækerne, at de »ansee det som en Prøve paa Guds frygt og ret Aandelighed, at møde ukiemmede, utoede, med bedekkede Hoveder, og udi Reyse-Equipage i hellige Forsamlinger«⁵.

¹) Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager 1729 S. 181 ff.; 1732 S. 201 ff.

²) Marcus Wøldike, Dissertatio theologica de unctione fidelium, 1732, p. 15, 26, 29. Apologia pro cultu Dei publico in Novo Testamento I, 1734 (den lærde Wøldike citerer her Kildesteder bl. a. fra G. Fox, G. Whitehead, W. Penn, R. Barclay).

³) Kh. Saml. 4. R. II, 601.

⁴) L. Holberg, Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat, 3. Opl., 1762, S. 147.

⁵) Ludvig Holbergs Epistler, udg. af Chr. Bruun, I, 242, jvfr. IV, 25—6.

En relativ Anerkendelse lader derimod *Enevold Ewald* Barclay blive til Del, naar han om ham siger, at han »iblant alle Qvækere tydeligst og ordentligst [har] fremlagt deres Lærdom«¹. Et lignende Standpunkt synes ogsaa Præsten *Ove Thorning* at indtage, naar han i et større Oversigtsværk over den almindelige Kirkehistorie giver en kortfattet, neutralt holdt Skildring af Kvækernes Historie og Lære og i den Anledning fremhæver William Penns »gode Indrætning« i sit Land, »saa at Pen, omendskiønt han var en Qvæker, saa viste han dog en fortræffelig Forstand i sine Anlæggelser«².

De ledende Kirkemænd maatte selvfølgelig ud fra deres Helhedsanskuelse stille sig bestemt afvisende over for Kvækerne, som de betragtede med særlig Bitterhed, fordi de med Rette eller Urette mente, at kvækerske Elementer blandede sig ind i mange af de pietistiske Separatisters Særmeninger. Biskop *Christen Worm* betegner f. Eks. 1736 en saadan Mand, Jens Christensen Broch, som paavirket af »de saa kaldede Qvækere og Jacob Bøhmes Vildfarelser«, bl. a. fordi han sad med Hat paa i to Timer³. Heller ikke Worms Efterfølger paa Sjællands Bispestol *Peder Hersleb* betragtede Kvækerne med mildere Øjne. Der er allerede ovenfor fra 1740 anført et Eksempel paa hans bestemte Optræden over for Kvæker-Propaganda, og i en Kirkevielsestale fra 1743 (ved Indvielsen af Damsholte Kirke paa Møen) drog han til Felts mod dem, der ansaa det »for Uraad at bygge Kirker, for Superstition at bruge dem«, og til den Slags Folk henregnede han »Weigelius, alle Qvækere, og baade forrige og vore Tiders Separatister«⁴.

¹) Enevold Ewald, Tiids-Register over det Nye Testaments Kirke-Historie, 1742, S. 792.

²) Ove Thorning, Bibel- og Kirke-Historie I, 1771, S. 322, 341—2.

³) Kh. Saml. 5. R. III, 333—4.

⁴) (P. Hersleb), Tolv offentlige Taler til Kirke-, Bispe- og Præste-Vielser, III, 1746, S. 4—5.

Medens Dommen over Kvækerne i Aarhundredets første Trediedel ensidigt var bestemt ud fra teologiske Synspunkter, saa fik Vurderingen af dem senere i Aarhundredet en anden Farve, om den end just ikke i Realiteten var synderligt mere forstaaende. Da den bekendte Historiker *Terkel Klevenfeldt* som ung Verdensmand foretog en længere Rejse i Europa, stødte han 1744 paa Paketbaaden mellem England og Holland paa en Kvæker, med hvem han kom i ivrig Debat. I sin Rejsejournal har han givet en Skildring af denne Mand og et Referat af de Samtaler, de førte, og overalt mærker man her en Genklang af den ejendommelige Blanding af velvillig Nedladdenhed og kølig Ironi, hvormed han behandlede »Mr. Qvæker«. Blandt andet gør han sig lystig over, at hans Medpassager troede overalt at kunne bruge sit Latin, der ikke var af bedste Sort. »Han bombarderer indtil Kudske og Fuhrmænd med sit Latin, og allene sparer Hestene, da dog den ene saa lidet som den anden forstaaer Sproget«.¹

Selv en Mand som *Christian Bastholm* udmærker sig ikke ved dyberegaaende Forstaaelse af Kvækerne. Han har kun et medlidende Skuldertræk til overs for George Fox, hans »Grillenfængerier« og hans Tilhængere, der »mere maae ansees som fanatiske Folk, hvis Hierne er fuld af usunde Dunster, der ere faldne paa Indbildningen«².

Først efter det nye Aarhundredes Frembrud synes en mere positiv Vurdering af Kvækerne at gøre sig gældende. En af de første, der offentligt har givet Udtryk for det ændrede Syn, var vistnok Folkelivsforskeren *Joachim Junge*, der i en Afhandling priste Kvækerne højt for deres Ærlighed, Tarvelighed i Livsførelse, deres hele velgørende og filantropiske Virksomhed baade hjemme og ude. Dette beroede, mente Junge, paa det stærke moralske Præg,

¹) Af Terkel Klevenfeldts Reise-Journaler 1741—45 (Memoirer og Breve XXIX) S. 187 ff.

²) Chr. Bastholm, Kort Udsigt over den aabenbarede Religions Historie, 1789, S. 240—1.

deres Kristendom bar, og afgav saaledes »Beviis for den Sandhed, at Individernes Moralitet, i det den udgiør Enkeltes Vel, fremavler Almeen-Lyksalighed«¹. Antagelig staaar denne Vurdering i nøje Forbindelse med, at Junge som ivrig Kantianer nærrede en levende Interesse for Etik.

At denne positive Linie i Vurderingen siden er blevet fortsat, foreligger der mange Vidnesbyrd om. Det maa være tilstrækkeligt i saa Henseende at henvise til Biskop *Valdemar Ammundsens* Fortale til et (kvækersk) Skrift om denne Retning. Baade paa Grundlag af Studier og personlig Erfaring udtaler Ammundsen sig her med stor Forstaaelse og Anerkendelse².

TILLÆG

Uddrag af »An account of W. Penn's Travails in Holland and Germany Anno MDCLXXVII«, London 1694.

Da William Penn og hans Ledsager i Aaret 1677 var kommet til Leiden, hørte han der om »a retired Person of great Quality that liveth about two hours back again towards Amsterdam, at a Village called Nortwyck« (p. 250—1). Grebet af Længsel efter at træffe denne Mand tager han et Par Dage senere til Nortwyck, bliver venligt modtaget af ham og fører lange Samtaler med ham. Derpaa fortsætter han saaledes (p. 260—2):

And thus we left them, though with much difficulty, for they prest us with great earnestness both to eat and to lodge with them, and were hard to bear our refusal. They said it was³ a Scandal to their house, that they should let

¹) Videnskabelige Forhandlinger ved Siællands Stifts Landemode, udg. af P. H. Mønster og C. F. Gutfeldt, II, 1816, S. 263—4.

²) Fortale til Anna Vedde, Kvækerne og deres Indsats i den nyeste Tid, 1924. Bl. a. hedder det her S. 8: »der er Partier af Fox's Dagbog, hvor man næsten tror at læse Apostlenes Gerninger. Og denne Aand er ikke død med ham.«

³) Orig.: it we.

such good people as [we] were to go out of it; or suffer us to lodge in any other place: But we declared our pre-engagement elsewhere, and that it was not for want of true kindness towards them.

One passage I had almost forgot to mention, I was (said he) once at table with the Duke of Holsteyn¹ at Frederickstadt, when the Magistrates came to complain against a people called Quakers in that City. The Duke was ready to be prejudiced against them, but at the very naming of them I conceived a more than ordinary kindness in my mind towards them. I askt the Magistrate what they were for a People, he told me that they would not pull off their hats to their Superiors; I askt him whether they would pull off their hats to God, he said, yes; said I, that may be the reason why they will not pull them off to Man. Do they live peaceably? Yes, Do they pay their Taxes? Yes, Do they rub their hats in your eyes? No, Do they do any harm with them? No, why what is your Quarrel then; not they meet in silence, and they will speak or pray unless they be moved by the Spirit; why, that is according to the Doctrine of Scripture; If this be to be a Quaker, I would I were a Quaker too, but, said he, I never saw one before, but I bless God I see you now. He very much inveighed against the false Christianity that is in the World, and greatly magnified a tender, mortified and retired Estate. I have great hopes he and his Wife will eye the truth. We returned to our Inn to supper, and to bed.

Next morning (8th. Month. 4. 17. Hague) we took Waggon for the Hague, where we met with Docemius², the King of Denmark's Resident at Ceulen, who had been at Rotterdam to seek us, and came back thither with hopes to meet us.

¹) Formentlig Hertug Christian Albrecht 1659—94.

²) Julius Dotz (Dose) blev 1670 udnævnt til dansk Kommissær ved Rigsdagen i Köln, 1677 til residerende Agent sst. (velvillig Meddelelse fra fhv. Arkivar E. Marquard).